

BIBÓ ISTVÁN

**A RÁKOSKERESZTÚRI EGYKORI
PODMANICZKY–VIGYÁZÓ KASTÉLY
TÖRTÉNETE**



BUDAPEST • 1979

**A RÁKOSKERESZTÚRI EGYKORI
PODMANICZKY – VIGYÁZÓ KASTÉLY
TÖRTÉNETE**

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI**

**PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE**

8 (83)

ÚJ SOROZAT

SOROZATSZERKESZTŐ:

REJTŐ ISTVÁN

BIBÓ ISTVÁN

**A RÁKOSKERESZTÚRI EGYKORI
PODMANICZKY–VIGYÁZÓ KASTÉLY
TÖRTÉNETE**



BUDAPEST • 1979

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

LEKTORÁLTA: DR. ZÁDOR ANNA

DR. F. CSANAK DÓRA

ISSN 0133–8862

ISBN 963 7301 64 X

TARTALOMJEGYZÉK

I. A kastély	7
II. A birtok és család	19
III. A kastély múltja	25
Falkutatási eredmények; az épületről leolvasható történeti adatok	27
A kastély történetének adatai levéltári és egyéb források alapján	30
Az építéstörténet összefoglalása	37
IV. A kastély jövője	39
Irodalom, jegyzetek	45
Irodalom	47
Rövidfésjegyzék	51
Jegyzetek	53
Képmellékletek	61

I. A KASTÉLY

Rákoskeresztúron, a Pesti út 115–117. sz. alatt parkszerű kertben földszintes barokk kastély áll, melyen több építési periódus — késői toldaléképítés és eklektikus neobarokk átalakítás — ismerhető fel a barokk eredet félreismerhetetlen jelei mellett: az egykori Podmaniczky-Vigyázó kastély. Udvarán külön álló, téglány alaprajzú későbarokk-koraklasszicista gazdasági épület — volt istálló — található. Az épületegyüttes a nyugat-keleti irányban húzódó Pesti út déli oldalán helyezkedik el. Maga a kastély három részből áll: a Pesti úttal párhuzamos hossz tengelyű főépületből, az erre merőleges, eredetileg különálló melléképületből, valamint a ketőt összekapcsoló ún. összekötő szárnyból. A különálló gazdasági épület, a volt istálló a melléképület végénél, a Pesti úttal és a főépülettel párhuzamosan helyezkedik el [1]. (1. ábra) Az épületegyüttest, illetve annak előkertjét a Pesti út felől — amely kb. 2 méterrel mélyebben fekszik — támfalszerű magas kerítés zárja le, melynek oszlopain az eredetileg megvolt nyolc barokk szobrocskából ma négy áll. (5, 16–23. kép.) E kerítés keleti végénél nyílt az egykori kocsibehajtó- és gyalogkapu, melyet nemrég — eredeti kődszeinek maradványait megtartva — kiszélesítették. Ugyancsak megvan, részben átalakítva, a hátsó kerítés is, mely a kastély udvarát választja el a kertetől (ma: sportpályától).

A kastély főépületrészének alaprajza téglalap, legalábbis építói annak szánták; a nem derékszögű falcsatlakozások valószínűleg a mocsaras talaj okozta alapozási nehézségekkel függenek össze [2]. Törtvonalú neobarokk manzárdtető fedí, az udvari rizalit fölött álkupolával. Architektúrája átalakított, neobarokk, a régi kiképzés egyes maradványainak megtartásával vagy utánzásával. A Pesti út felé, északra néző tizenegy tengelyes főhomlokzat 4+3+4 tengelybeosztású; közép-rizalitját törtvonalú barokk oromzat s benne faragott kőcímer, az oromzat csúcsát pedig kőváza emeli ki. (6. kép) Magas ablakai páros lizénákkal elválasztott faltükrökben, könyöklőpárkányon nyugszanak, keretezésüket a rizalitban félköríves záradék, a két oldalrészen pedig fekvő ovális formájú kis faltükrő és törtvonalú szemöldökpárkány fejezi be, mindkét ablaktípusnál neobarokk ízü stukkódísszel. A háromtagú, az egész épületen körbefutó zárópárkány fölött attikafal húzódik, felette az utcai homlokzat rizalitjában az oromzat emelkedik ki. (3. ábra) A főhomlokzattal azonos architektúra fordul át a két ablaknyílást tartalmazó keleti homlokzatra, az összekötő szárny által részben elfedett nyugati homlokzat szabad részére és kis változtatással a déli, udvari homlokzat oldalrészeire is. Itt a 2+2+3+2+2 tengelybeosztású homlokzat középső hét tengelyét ión oszlopos neobarokk előépítmény és

gazdagabb attika hangsúlyozza, ezen belül pedig a háromtengelyes középrészt erősebben előrelépő, portikuszszerű nyitott előcsarnok, felette címeres neobarokk oromzat és álkupola emeli ki. (5. ábra, 25-26. kép) Az előcsarnok alatt a középtengelyben nyíló bejárat megőrizte eredeti faragott rokokó kőkeretét. (28-30. kép)

A főépület nyugati oldalához csatlakozik a jóval alacsonyabb párkányszintű és kisebb traktusmélységű, nyeregvetésű összekötő szárny. Homlokzatki-képzése a főépületével azonos jellegű, de a megváltozott méretek miatt eltérő arányokkal: alacsonyabb ablakokkal s frízmező nélküli kéttágú zárópárkánnyal.

Az összekötő szárnyhoz délfelől csatlakozó, azonos párkánymagasságú nyeregvetésű melléképület nyugati homlokzatának közepétől kissé a Pesti út felé tolódva erőteljes háromtengelyes rizalit lép előre, zárópárkánya fölött attikával, s ezen íves-törtvonalú oromzattal; az épület déli végéhez mind a nyugati, mind a keleti (udvari) homlokzaton szintén erőteljes kilépésű álkupolás neobarokk toldalékok csatlakoznak. Architektúrája — az udvari homlokzatot kivéve, ahol a neobarokk toldalékokkal egyidős és utólag beüvegezett oszlopos-árkádós folyosó húzódik — az összekötőszárnyával azonos jellegű, a különböző periódusokban készült ablakok keretezésében kisebb eltérésekkel. (31. kép)

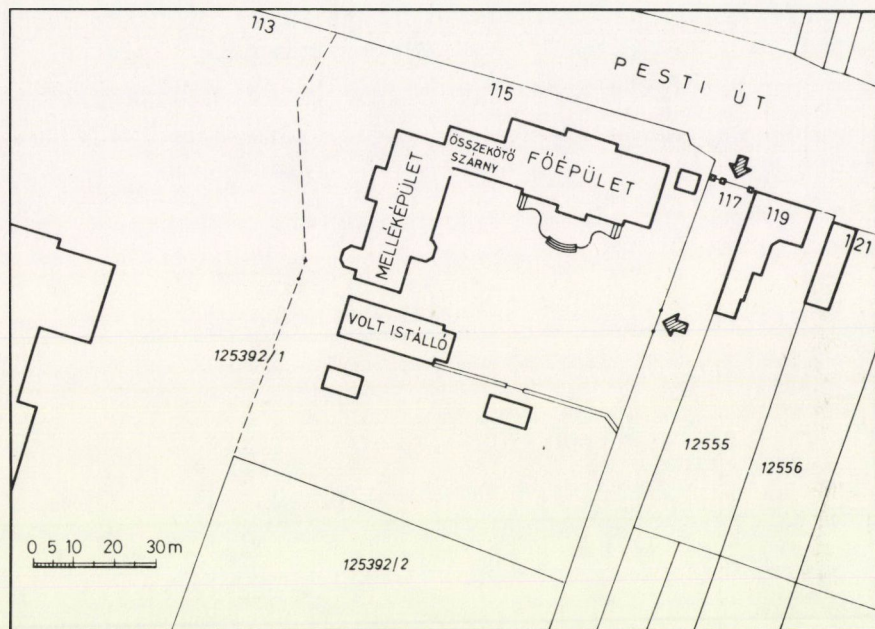
A különálló egykori istálló külseje jellegtelen.

A többszörösen átalakított főépületbe az udvari homlokzat közepén nyíló díszes ajtón léphetünk be. Tágas előtérbe jutunk. (35. kép) Szemben nyílik a síkmennyezetes társalgó (az egykori díszterem), balra középfolyosós elrendezésben az udvar felé síkmennyezetes irodákat, az utca felé teknőboltozatos termeket találunk, jobbra pedig — az eredeti háromtraktusos, udvari árka-dos elrendezést még nagyrészt őrző alaprajzi formában — az udvari oldalon boltozatos mellékhelyiségek (32. kép), az utcain szintén boltozatos tanuló- és hálótermek sorakoznak. Az utcai oldalon húzódó teremsor gazdag enteriőr-kiképzésének mai neobarokk formáját az 1906-11-es átalakításkor kapta; néhány részlet azonban — így pl. a díszteremtől nyugatra lévő első terem (a 2. ábrán 004 számmal jelölt helyiség) mennyezetstrukciója — eredeti barokk munka. (33-34. kép) A fürdőszoba melletti öltözőből nyílik az eredeti barokk kőkeretét ma is őrző padlásfeljáró. A padlásan, melynek fedélszékében a sokhelyt megtartott régi gerendák az egyes építési periódusokhoz tartozó tetőformák rekonstrukcióját teszik lehetővé (8. ábra), öt lebontott neobarokk cserépkályha maradványait tárolják.

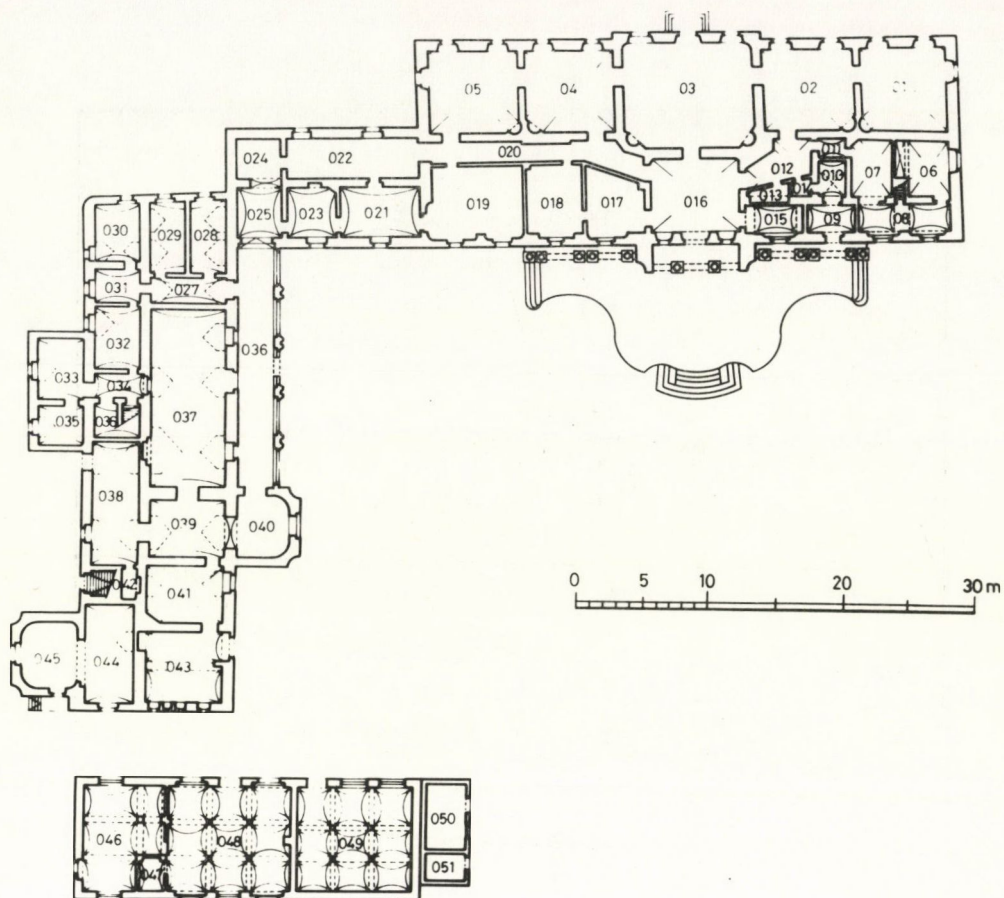
Az összekötő szárny belseje kéttraktusos: az udvari, mely a főépület egykori árka-dos folyosójának folytatásában húzódik, csehboltozatos; az utcai síkmennyezetes. A melléképület — a toldalékokat és a nyugati homlokzat rizalitját nem tekintve — háromtraktusos: fiókos barokk dongaboltozatú középső traktusához, melynek déli végén két téregységet teknőboltozat, illetve hevederes csehboltozat fed, nyugat felől fiókos dongaboltozatú helysége-sor, kelet felől pedig beüvegezett síkmennyezetes udvari folyosó csatlakozik. Az egykori istálló belső terét oszlopokon nyugvó hármas csehboltozatos fed. (2. ábra)

Mindegyik épületrész őrzi régi ajtókat, ablakokat és egyéb XVIII-XIX. századi részleteket. Ezek egy része komoly segítséget jelent az építési periódusok meghatározásánál, néhányuk azonban — másodlagos elhelyezése vagy átalakított

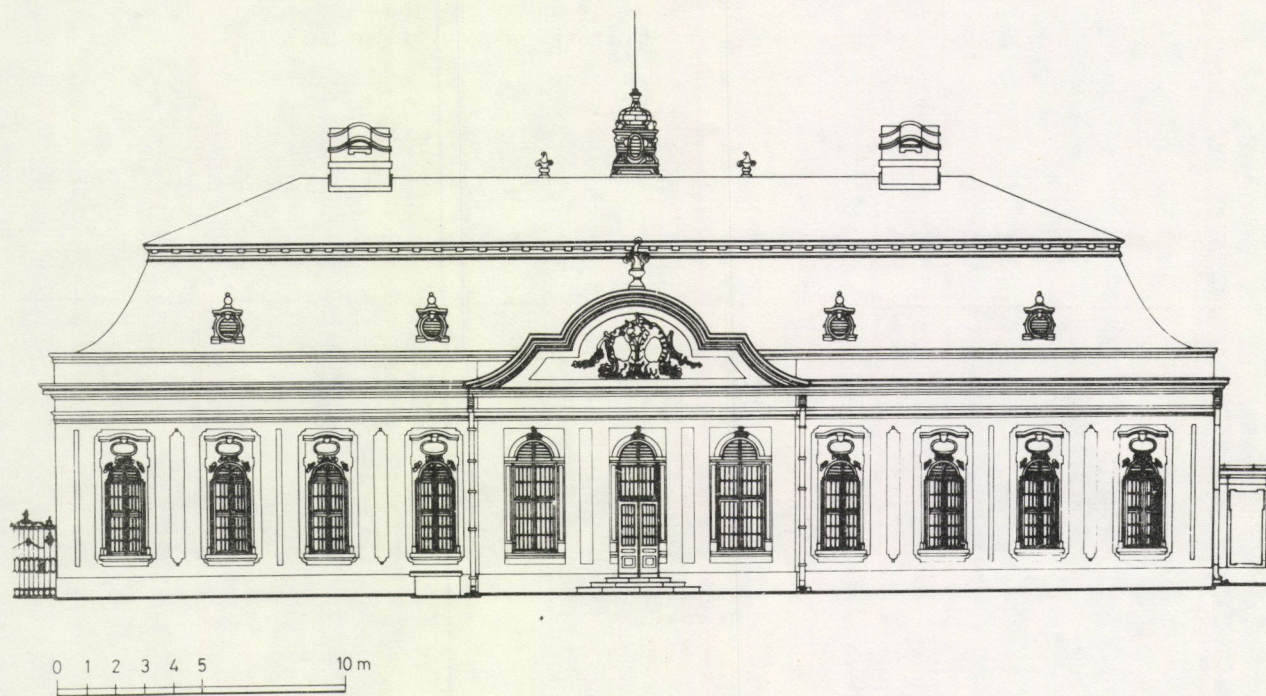
volta miatt — ugyanezt nehezíti. Éppen ezért részletesebben alább, az építéstörténet tárgyalásánál érintjük őket; az építéstörténet megértéséhez azonban először a rákoskeresztúri Podmaniczky-birtok történetét kell áttekintenünk.



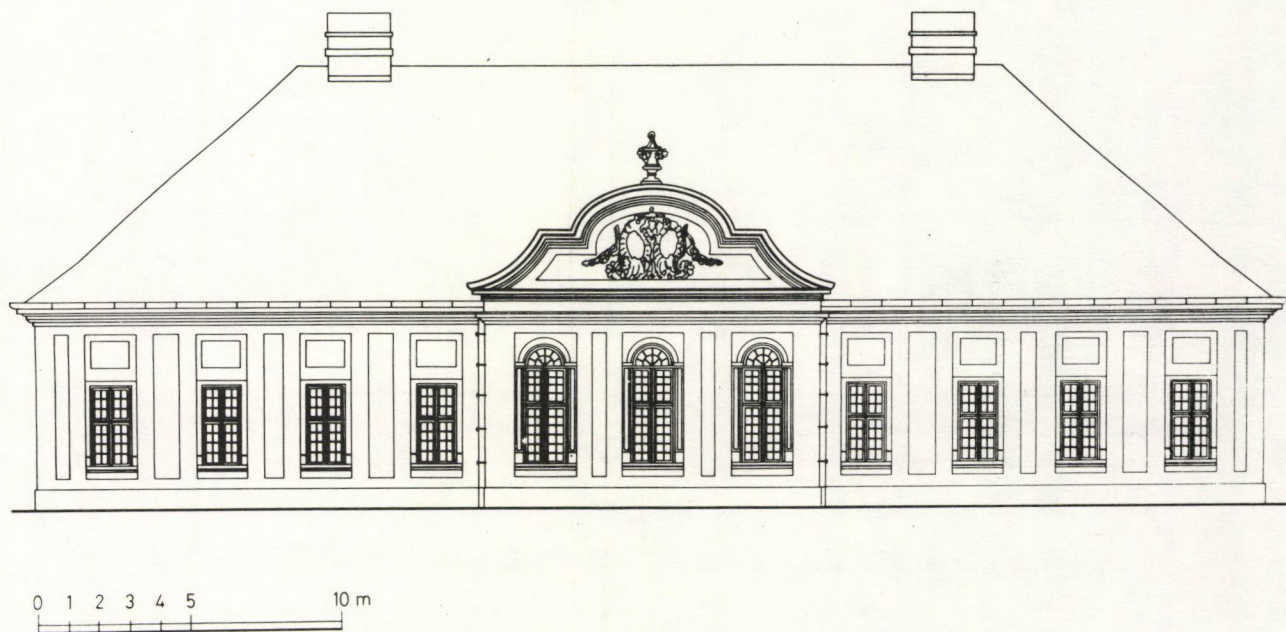
1. Helyszínrajz



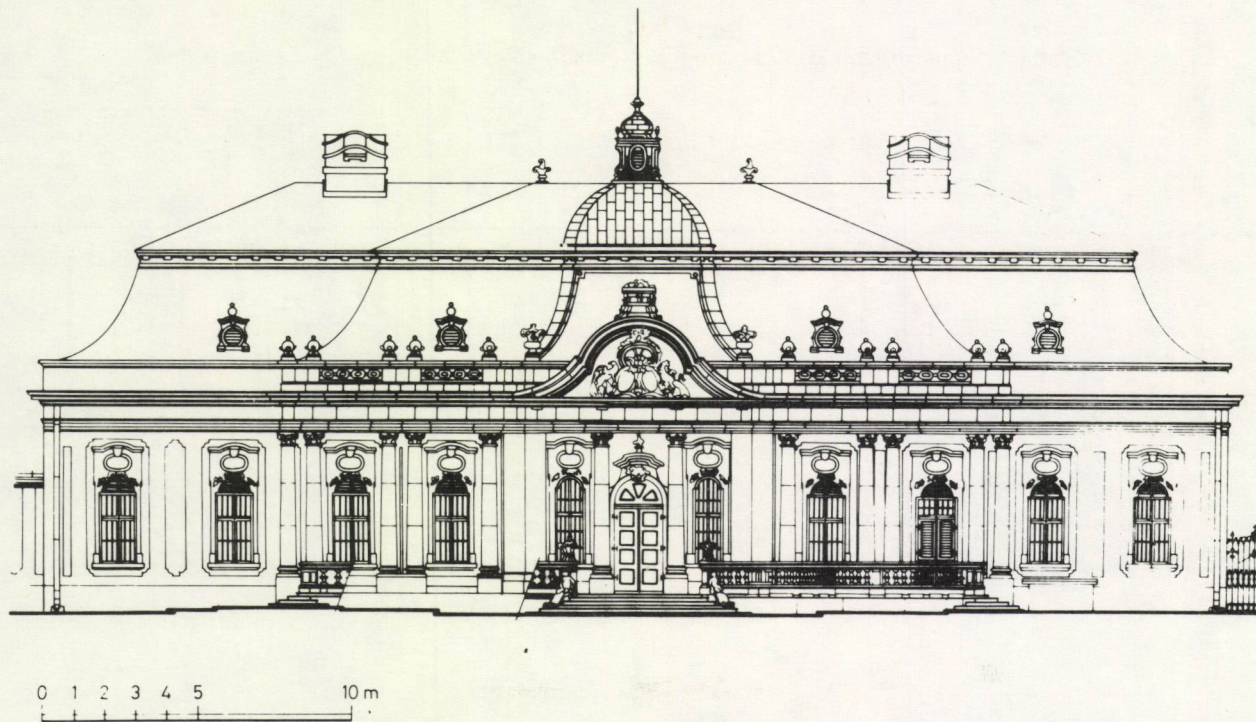
2. A kastély jelenlegi alaprajza



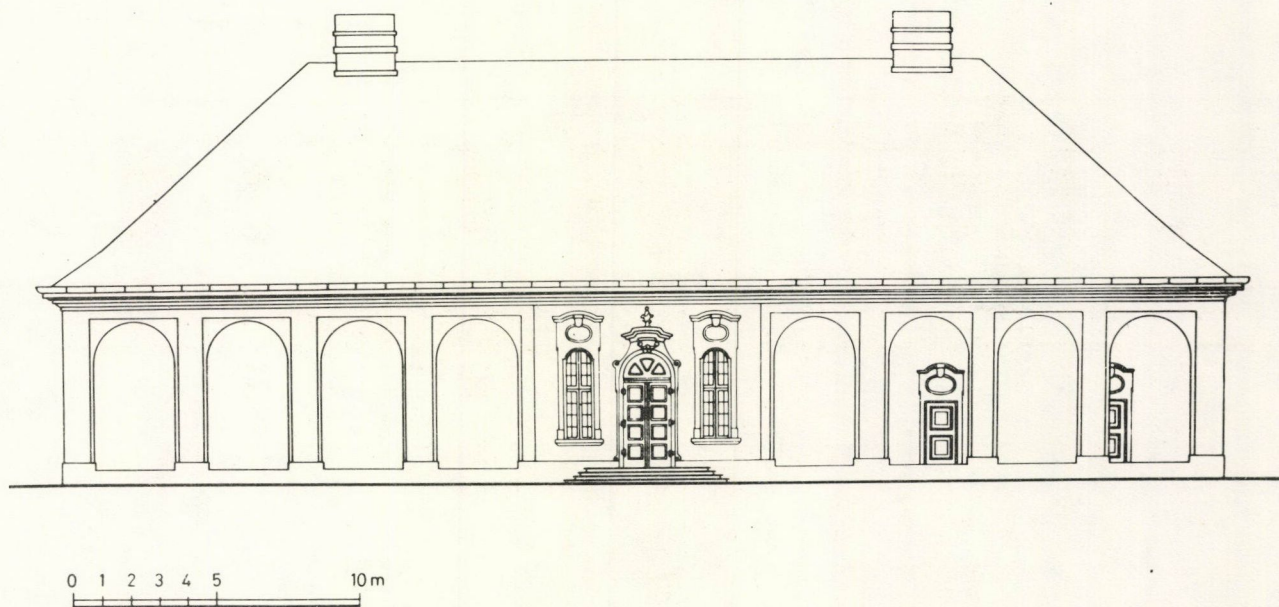
3. A főépület északi homlokzatának felmérése
(Váli István, 1976)



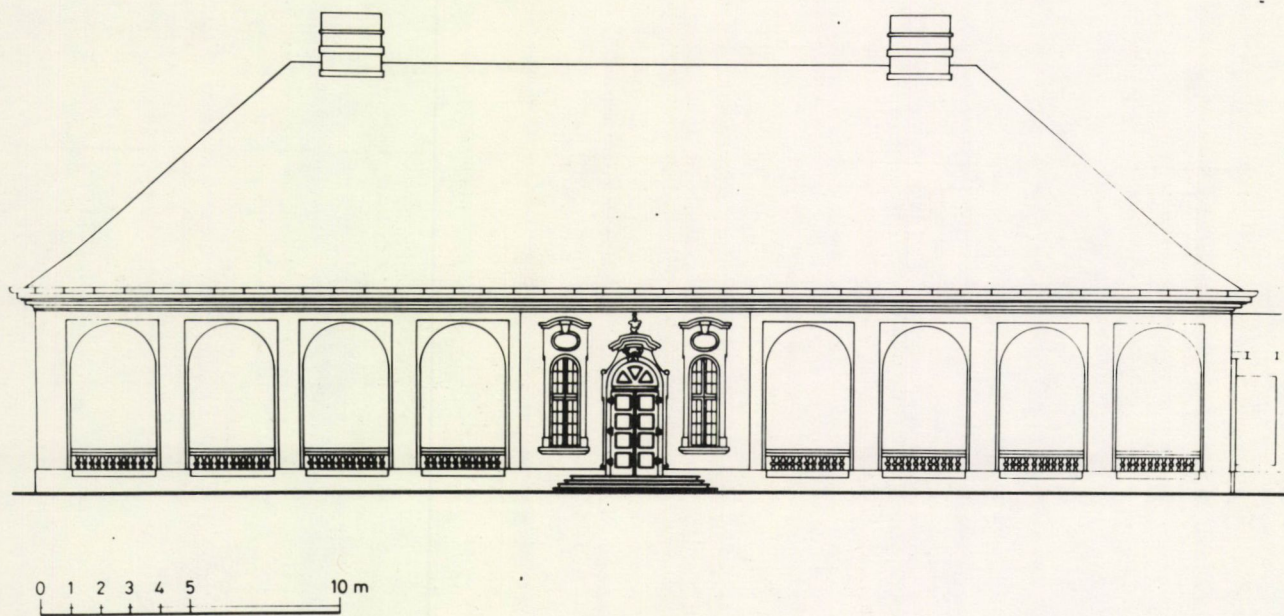
4. A barokk architektura rekonstrukciója a főépület északi homlokzatán
(Váli István, 1976)



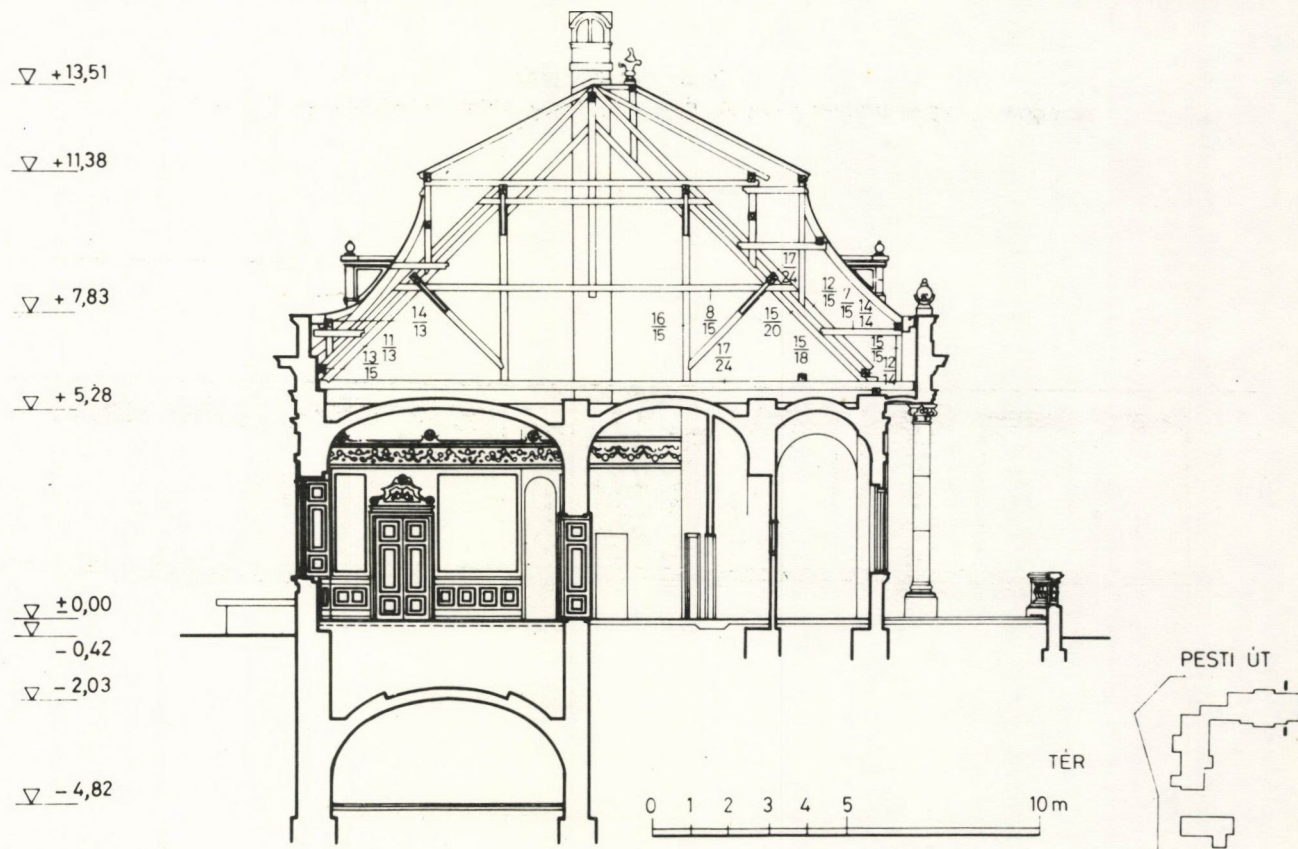
5. A főépület kerti homlokzatának felmérése
(Váli István, 1976)



6. A barokk architektura rekonstrukciója a főépület kerti homlokzatán 1. változat
(Váli István, 1976)



7. A barokk architektura rekonstrukciója a főépület kerti homlokzatán 2. változat
(Váli István, 1976)



8. A főépület metszete, jelenlegi állapot
(Váli István, 1976)

II. A BIRTOK ÉS CSALÁD

Rákoskeresztúr a XVI-XVII. században a Garaiak és Szelényiek birtoka volt. 1657-ben a községet — részben vagy egészben — Szelényi János birtokolta. A hódoltság utolsó éveiben is még lakott hely volt, 1686-ban azonban a Budát ostromló seregek letarolták, s az 1690-es országos összeírás szerint elhagyott, pusztta hely [3]. Ekkori birtokosa Szelényi Kristóf özvegye, Justh Judit volt, aki az 1680-as évek végén Osztroluczky János felesége lett [4]. A század utolsó éveiben többen meg akarták szerezni a községet, amely végül is Justh Judit és Osztroluczky János leányának, Osztroluczky Juditnak a kezén maradt [5]. Ő 1715-ben Podmaniczky János felesége lett [6], s ettől kezdve tartják számon Rákoskeresztúrt Podmaniczky-birtokként.

Akkorra a község már ismét lakott hely volt: 1715-ben tfz, 1721-ben 13 jobbágycsalád élt benne [7]. Podmaniczky János hamarosan rendezett uradalmat, illetve majorságot alakított ki itt, melyet forrásaink először 1728-ban említettek [8]. A Podmaniczky-család 1719-től ránk maradt számadásaiban keresztúri befizetésekről 1725-től van feljegyzés [9], s a későbbi úrbéri vizsgálatokra tett tanúvallomások szerint a község 1727-ben állapodott meg a földesúrral a jobbágyi szolgáltatások kérdésében [10]. 1727-28-tól tehát rendezett majorsági gazdálkodás folyt itt; a családi birtokok központja azonban a "residentialis" házzal, illetve kastéllyal Aszód volt.

Podmaniczky János 1743-ban, özvegye Osztroluczky Judit 1766-ban halt meg [11], s gyermekeik ezután az édesanya végrendelete szerint osztottak meg a családi vagyonon. Az öt felnőtt testvér közül ekkor már csak négy élt: az ifjabbik (II.) János, Sándor, Anna-Mária Belezny Miklósné és Erzsébet, Bujanovszky Sándor felesége. Legidősebb testvérük, Judit 1755. júl. 5-én halt meg báró Orczy Lőrinc költő-tábornok feleségeként [12].

Édesanyjuk végrendeletének első változata azonban 1755. máj. 16-án, még Orczyné halála előtt kelt. Aszódot egészében, s több kisebb birtoknak, köztük Keresztúrnak egyharmadát fiainak hagyta, leányainak pedig az említett kisebb birtokok kétharmad részét, külön kikötve, hogy Keresztúron az épületek is a leányágra szálljanak, mivel a fiúk Aszódon megfelelő és kényelmes épületeket bírnak [13]. A végrendelethez csatlakozó dátum nélküli első toldalékban, mely valószínűleg szintén még Orczyné halála előtt keletkezett, a Keresztúrral kapcsolatos rendelkezést a következő szavakkal módosítja:

"Mivel az Úristen Erzsébet leánnyal úgy rendelkezett, hogy fiatalságában más leányaimnál hosszabban mellettem maradjon, s naponkénti erőtlenségemben sok kényelmetlenséget túrnie kelljen, ezért is tehát, de azért is mivel lakásra nagy szüksége van, neki hagyom a keresztúri házat. Más leányaimnak az Úristen oly módot adott, hogy lakásra nem szorulnak, remélem tehát, hogy ezt zokon venni nem fogják." [14]

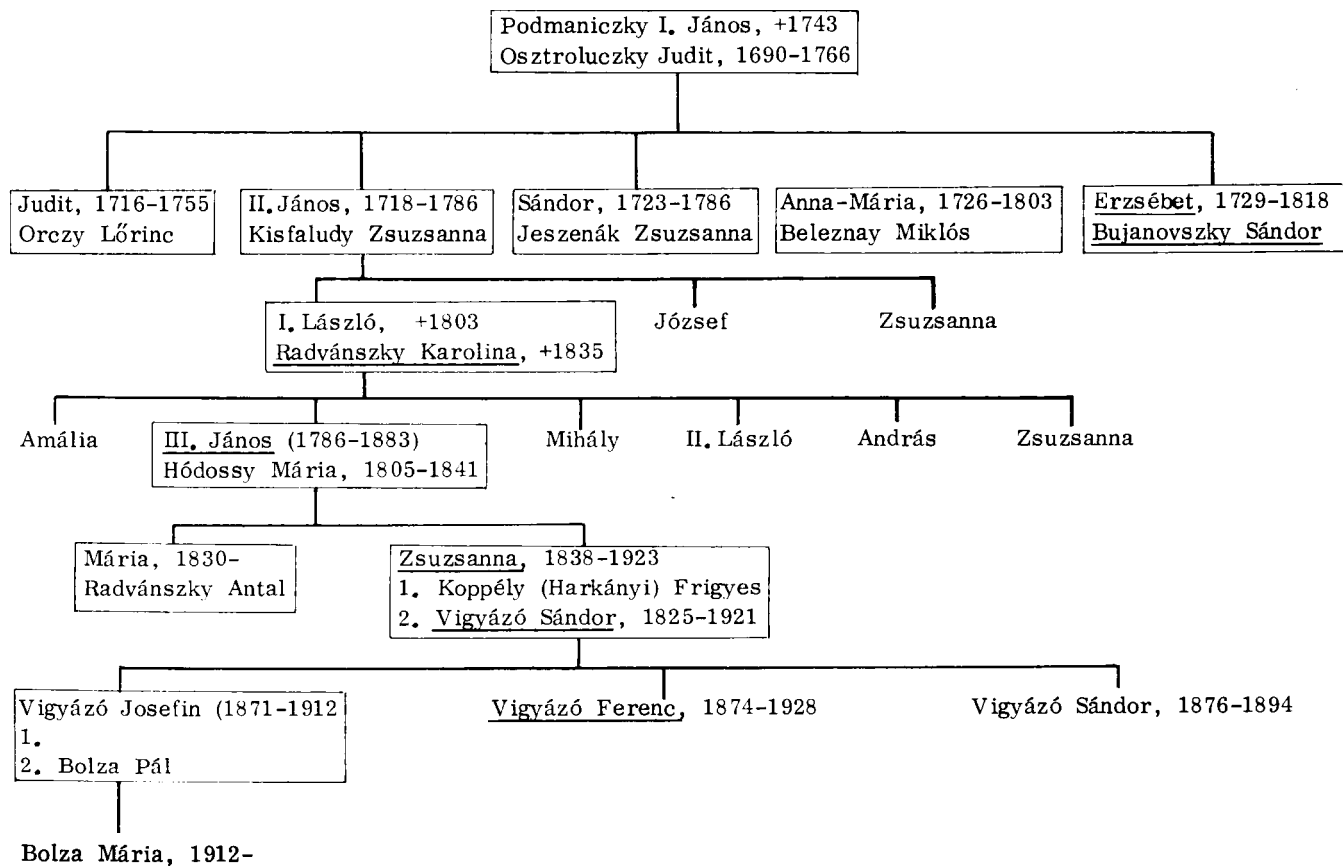
A második — szintén dátum nélküli — toldalék már csak két leányról szól, tehát 1755. júl. 5-e, Orczyné halála után, de még Podmaniczky Erzsébet házasságkötése (1760) előtt keletkezett. "Lelkem megnyugtatására — nehogy Mária és Erzsébet leányaim között, akiknek a keresztúri házat hagyom, meghasonlás támadjon, — úgy rendelkezem, hogy Máriát a ház fele értékében a közös tőkéből kártalanítani kell. Ha leányaimnak örökösei nem volnának, a ház a fiú-ágra szálljon." [15]

Podmaniczky Erzsébet 1760. márciusában kötött házasságot báró Bujanovszky Sándor generálissal [16], s anyja nyilván ezután fűzte végrendeletéhez az utolsó, a fentieket sokban megváltoztató toldalékot. "Ismétlem és megerősítem, hogy gyermekeim, fiaim és leányaim Keresztúrt egyenlőképpen öt részre oszták, noha fentebb három részről szoltam; ez utolsó akaratom." [17]

E végrendelet értelmében a keresztúri birtokot Osztroluczky Judit halála után öt részre osztották. A kastélyt tartalmazó rész a Bujanovszky-házaspáré lett; egy birtokrészt az elhalt Orczyné Podmaniczky Judit gyermekei kaptak, a másik három pedig Podmaniczky II. János, Sándor és Mária tulajdonába került.

Bujanovszkyék itt rendezték be "residentialis" házukat, azaz állandó lakóhelyüket, s a birtokból két évtized alatt országszerte híres mintagazdaságot hoztak létre; különösképpen nevezetes volt a kastélyt körülvevő és az út tulsó oldalán is nagy területet elfoglaló park [18]. A másik négy birtokrészből földeket, kocsmákat, sőt olykor teljes birtokrészeket vettek bérbe, s virágzó gazdálkodást folytattak, melyet Bujanovszky Sándor 1799-ben bekövetkezett halála után felesége tartott fenn [19]. 1803-ban meghalt Beleznayné Podmaniczky Mária, 1818-ban Bujanovszkyé Podmaniczky Erzsébet; s mivel egyiküknek sem volt gyermeke, birtokuk Osztroluczky Judit végrendelete értelmében a család férfi ágára szállt. Az ezzel kapcsolatos családi osztozás 1820-ban zajlott le: Keresztúr egyötöde változatlanul az Orczyaké maradt, kétötöde — benne a kastéllyal — Podmaniczky II. János ágáé, másik kétötöde Podmaniczky Sándor leszármazottaié lett [20]. (A családi viszonyok áttekintéséhez ld. a következő lapon található családfát, melyben a kastélyt birtokló családtagokat aláhúzással emeltük ki.)

A Podmaniczky II. János ágára jutott birtokokat 1820 után özv. Podmaniczky Lászlóné Radvánszky Karolina igazgatta, 1832-ben azonban beleegyezett az utódok közötti birtokfelosztásba [21]. Ekkor a kastélyt tartalmazó keresztúri birtokrész Podmaniczky III. Jánosé lett, aki a következő évtizedekben bérbevette, majd sorban magához váltotta atyjafiai itteni illetőségét is [22]. Halála után leánya és annak második férje, gróf Vigyázó Sándor lett a kastély ura. Fiuk, Vigyázó Ferenc apja végrendeletének szellemében birtokait és gyűjteményeit a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta, s így 1928-ban bekövetkezett halála után a hatalmas vagyon, köztük a keresztúri birtok is az Akadémia tulajdonába jutott [23]. 1945 után, amikor az Akadémia már kizárólag állami támogatásból tartotta fenn magát, a birtok és a kastély állami, illetve tanácsi tulajdonba került.



III. A KASTÉLY MÚLTJA

A Podmaniczky- és Vigyázó-család gazdag és rendezett levéltára éppen az általunk tárgyalt épületben, a Vigyázó Ferenc végrendelete értelmében családi múzeumként berendezett rákoskeresztúri kastélyban volt elhelyezve, s az 1944/45-ös ostromkor szinte teljesen elpusztult [24], csupán igen kis töredéke került vissza az Akadémiai Könyvtár Kézirattárába [25]. Így a kastély építéstörténetét — a magáról az épületről leolvasható és egymásnak sokszor ellentmondó adatokon túlmenően — azokból a mozaikokból kellett összeraknunk, melyek más családok és intézmények levéltáraiból, nyomtatott forrásokból, történeti és családtörténeti munkákból, fényképgyűjteményekből, régi térképekből stb. kikutathatók voltak.

FALKUTATÁSI EREDMÉNYEK; AZ ÉPÜLETRŐL LEOLVASHATÓ TÖRTÉNETI ADATOK

Ezek az adatok maguk is meglehetősen sok ellentmondást tartalmaznak, melyek különösen az építési periódusok elkülönítésében okoznak nehézséget. A szisztematikus feltárás és falkutatás, melyről ezen ellentmondások feloldása várható, csak a közeljövőre tervezett helyreállítás megkezdésekor oldható meg. Az építéstörténet jónéhány kérdésében tehát a végső szót csak a munkálatok legelső fázisában végzendő falkutatás eredményei alapján lehet kimondani. A most rendelkezésünkre álló adatokat az alábbiakban foglaljuk össze.

A három épületrész közül a melléképület, illetve annak barokk magja a legkorábbi: a XVIII. század első feléből való. Legelső építési periódusában az ebédlőt tartalmazó dongaboltozatos középső traktus készülhetett el; ennek egykori szabadonálló voltára bizonyíték nyugati zárófalának (a mai középfőfalnak) nyugati oldalán az épület egész hosszában végighúzódnak a padlástérben ma is megtalálható régi zárópárkány. Ennek az épületnek a főbejárata a mai ebédlő kályhafülkéjének helyén lehetett; erre nemcsak az utal, hogy a fülke az épületnek szinte a közepén helyezkedik el, hanem széles kosárirés vaknyílása és a felette lévő, a többinél szélesebb boltíók is. Tisztázatlan probléma az, hogy a traktus déli végén a teknőboltozatos helyiség (041) és a mellette lévő, két csehboltszakasszal

fedett tér (043) mikor keletkezett. Boltozatuk alapján ugyanis későbbi toldaléknak kellene tekintenünk őket, viszont a padláson az említett zárópárkány ezeknek nyugati falán is végigfut. A legvalószínűbbnek az a feltételezés látszik, hogy a legelső periódusban, mikor ez volt a majorság egyetlen épülete, kert felőli, déli végén a szobanforgó helyiségek más boltozattal füstöskonyhával, illetve boltozat nélkül kocsiszíniként vagy istállóként szolgáltak, s jelenlegi boltozatukat később kapták, amikor más célra alakították át őket. Feltételezésünket alátámasztja még az, hogy a 039. és 041. sz. helyiségek (2. ábra) közös falának déli oldalán a teknőboltozat fölött a padlástérben két harántirányú kisebb dongaboltozat lenyomata látható, s az ebből rekonstruálható térérendezés megfelel az akkor szokásos szabadtüzelésű boltozatos konyhának.

A második nagyobb építkezéshez — valószínűleg még mindig a XVIII. század első felében — a melléképület említett középső traktusához nyugat felől csatlakozó, szintén fiókos dongával fedett keskenyebb helyiségsor elkészülése kapcsolható, melynek dongaboltozatát egyetlen csehboltozatos helyiség (034) szakítja meg, amely valószínűleg az épület bejárata volt ebben a periódusban (a rizalit építése előtt), a tőle nyugatra fekvő gazdasági udvar felől. A később eléje épített, alacsonyabb padló- és boltozatszintű, erősen kiugró, barokkos oromzatú rizalit (31. kép) valószínűleg nem helyiségnek készült, hanem a hosszú, akkor még dísztelen homlokzat Pesti út felőli nézetének architektonikus tagolására, mégpedig valószínűleg a XIX. század első felében, mikor a melléképületek az összekötő szárny megépítésével a főépülethez kapcsolták. Ekkor ugyanis a melléképület funkciója — legalábbis részben — megváltozhatott: több helyisége a kastély lakó-funkciójához kapcsolódhatott, s így válhatott feleslegessé a gazdasági udvar felőli bejárat. Az eme bejáratot megszüntető rizalit felépítésével tehát a melléképület helyiségeinek nagyobb része a főépülettel közös udvarra szerveződött át. A melléképület udvari (keleti) oldalához épített árkádos folyosó és a két homorúan lesarkított eklektikus toldalék a főépület 1911-ben befejezett eklektikus átalakításával egyidős.

A melléképület korai periódusainak architektonikus kiképzéséről igen keveset tudunk. Valószínűleg egyszerű, kőkeretes, egyenes zárású ablakok tagolták homlokzatait, a nagyrészt ma is meglévő eredeti boltfiókok által mutatott rendben, esetleg lizénákkal vagy faltükrökkel díszített falsíkban [26]. A padláson megmaradt az első periódus egyszerűen tagolt zárópárkánya a már említett középfőfalon, továbbá a második periódus nagyhomorulatú negyedköríves síma zárópárkánya a nyugati homlokzatfalnak a rizalit padlástérben húzódó részén [27].

A főépület részletformáiról és boltozatairól annyi állapítható meg, hogy 1760 körül épülhetett, minden valószínűség szerint egyetlen periódusban, az egész épületegyüttes harmadik építési periódusaként; bár nem zárható ki teljesen az a feltételezés sem, hogy az udvari oldalon húzódó egykori árkádos tornác, melyet a főépület keleti felének mai háromtraktusos elrendezése világosan mutat, utólag épült csak hozzá. Ez utóbbi esetre utalna az, hogy az egykori tornác hátsó, északi falában ma is meglévő eredeti kőkeretes barokk nyílások nem esnek egy tengelybe a tornác falkutatás útján megállapított nyílásaival (6. ábra). Ez az eltérés elvileg egyetlen perióduson belül is elképzelhető volna, de ilyen reprezentatív épületnél csak akkor, ha a tornácot eleve valamilyen módon beüvegezve, zárt megoldásban

építik fel; ez azonban alig elképzelhető s falkutatás eredményei sem támasztják alá [28]. Biztosra véve tehát, hogy a tornác eredetileg nyitott volt, azt a kérdést, hogy az épülettel egyszerre vagy valamivel később épült, egyelőre nyitva kell hagynunk.

Felmerült az a feltételezés is, hogy a főépületnek tornác nélküli része is két periódusban épült volna, ezt azonban alig tartjuk elképzelhetőnek. Igaz, hogy jelenlegi ismereteink szerint csak egyik fele van alápincézve, ez a pince azonban semmiféle reálisan valószínűsíthető periódushatárra nem utal. Ugyanakkor pedig az épület más részein meglévő pinceszellőző nyomok (pl. udvari bejáratától jobbra a második nyílástengelyben) arra utalnak, hogy a pince a ma ismertnél nagyobb volt, s nem lehetetlen hogy az egész épület alatt végighúzódtott, illetve betemetve, elfalazva ma is megvan.

Nehézségeket okoz elsősorban az udvari homlokzaton a főépület eredeti barokk architektúrájának rekonstruálása, noha nem kevés részlet megmaradt vagy feltárható volt. A legkevesebb problémát az oldalhomlokzatok jelentik, ugyanis a nyugati zárófalnak az összekötő szárny padlására eső, érintetlenül ránk maradt szakasza minden valószínűség szerint az eredeti legkorábbi architektúrát őrizte meg (12–13. kép). Ennek az architektúrának és a falkutatások eredményeinek alapján egyértelműen rekonstruálhatók a kettős lizénák között faltükröben ülő kőkeretes egyeneszárású ablakok, felettük fekvő téglány alakú előreugró faltükrö, erősen tagolt barokk zárópárkány; mindez egyszínű fehér meszeléssel. A főhomlokzat (északi homlokzat) oldalrészeire minden bizonnyal ugyanez az architektúra fordult át, s ezzel összhangban a középrizalit kiképzését is – meglévő formája s analógiák, pl. a péceli Ráday-kastély alapján – meggyőzően rekonstruálni lehetett [29] (9, 11. kép, 4. ábra). Az udvari homlokzatnál viszont komoly nehézséget okoz ennek az architektúrának az összeegyeztetése a középső három tengelyben megmaradt eredeti barokk, pontosabban rokokó architektúrával, amely határozottan eltérő jellegű: időben – noha csak egy-két évtizeddel – korábbinak látszik, és stílusa alapján a már említett két kőkeretes nyílással tűnik egyidősnek. Ha azonban ebből két építési periódusra következtetünk, akkor más pontokon ütközünk ellentmondásba: egyrészt a korábbi állapotként feltételezhető rokokó architektúrának a többi homlokzaton semmi nyoma, másrészt az így feltételezhető udvari homlokzat csak árkádok nélkül és erősen kiugró középrizalittal képzelhető el, amelyhez legalábbis oromzat kellett hogy tartozzék. Ilyen oromzatra azonban sem a fedélszék maradványok nem utalnak, sem az 1911-ben befejeződött eklektikus átalakítás előtti egyetlen fénykép. Mindent összevetve tehát inkább arra a következtetésre hajlunk, hogy a főépület egyetlen periódusban, nyitott árkádokkal épült fel a rokokó és copf stílusváltás, illetve stílusátfedés idején, s ritka, de nem elképzelhetetlen esetként különböző részein egyszerre s viszonylag tisztán mutatja a két stílus jegyeit. Még ebben az esetben is marad azonban tisztázatlan kérdés, nevezetesen az árkádok mögötti említett két nyílásnak és az árkádoknak tengelyeltolódása (6. ábra).

Az összekötő szárny kéttraktusos: az udvari helyiségsort három eltérő méretű csehboltozat, az utcait fagerendás síkmennyezet fedi. Ez a tény, valamint a tetőnek a főépület zárófalára rajzolódó nyomai világosan mutatják, hogy a két traktus két periódusban épült; az udvari a korábbi, az utcai a későbbi. Mindkét

traktus csak részben van alápincézve, s a pincék sem periódus-elkülönítésre, sem az építés idejének valószínűsítésére nem alkalmasak. Az ajtók és ablakok asztalosmunkái sem nyújtanak teljesen megbízható támpontot az építés idejére, csupán valószínűsítik, hogy az udvari rész 1820–40 körül, az utcai pedig 20–40 évvel később készült. Pontosabb és meggyőzőbb adatokat erről az épületrészről leolvasni nem tudunk.

Az összekötő szárny megépítésével erősen tagolt tömegű, az udvar felől egyszer, a túlsó oldalról többszörösen tört L alaprajzú épület jött létre, melynek homlokzatain a későbbi időből még két építési, illetve átalakítási periódus ismerhető fel. E periódusok közül a korábbi a XIX. század utolsó negyedére vagy esetleg századunk legelejére helyezhető: ekkor kapta az épületegyüttes minden homlokzata az egységes jellegű, egységesítő szándékkal kialakított neobarokk architektúrát, melynek jellemzője a lizénák közötti faltükrökben ülő, törtvonalú szemöldökpárkánnyal lezárt ablakok sora, cseppdíszes keretkiképzéssel, a főépületen és a melléképület rizalitján a szemöldökpárkány alatt fekvő ovális formájú kis faltükrökkel. Ennek az architektúrának mintájául az eredeti barokk ill. rokokó kiképzésből megmaradt nyílások szolgáltak, az eredeti lizénák szélességét, egymástól való távolságukat s arányaikat azonban megváltoztatták, amint ez a falkutatásból egyértelműen kiderült. Valószínűleg ezzel az átalakítással egyidőben, de mindenképpen a XIX. század 70-es éveit követően kapott először manzárdtetőt a főépület a korábbi nyeregtetős helyett. A második — legutolsó — átalakításkor készült a főépület jelenlegi manzárdtetője, udvari oldalának neobarokk oszlopcsarnoka, oromzata és terasza, az egyik oszloplábazaton az átalakítás befejezésének dátumával (1911), valamint a melléképület keleti oldalához épített kosárféves árkádsor és a két toldalékrész. Az épület többi részén az ekkor már meglévő architektúra lényegében változatlan maradt. Az ezután végzett tatarozások és helyreállítások az így kialakult formában őrizték meg a kastélyt napjainkig. Ennyi az, amit az épület architektúrájáról és egyéb részleteiről alapos vizsgálat és szerényebb falkutatás alapján megállapíthattunk.

A KASTÉLY TÖRTÉNETÉNEK ADATAI LEVÉLTÁRI ÉS EGYÉB FORRÁSOK ALAPJÁN

Rákoskeresztúron a földesúr házának legkorábbi említése az 1728-as országos összeírásban olvasható, eszerint "a községben találtatik a földesúr residen-tionalis háza"[30]. Ugyanez az összeírás 14 családot mint régi lakosokat, 18 családot pedig mint újonnan jötteket említ, s ha ehhez hozzávesszük azt a már említett adatot, hogy a földesúr és a jobbágyok 1727-ben kötöttek megállapodást a szolgáltatásokról, továbbá azt, hogy az 1719-től kezdődő aszódi számadáskönyvekben 1725 előtt keresztúri be- és kifizetés nem szerepel[31], akkor a földesúri majorság létesítését, s ezzel együtt a ház felépítését az 1725–27 közötti időre tehetjük. A "residentialis" ház kifejezést általában a földesurak állandó lakóhelyére vo-

natkoztatva használták; esetünkben tehát — mivel Podmaniczky János rezidenciáját Aszódon tartotta [32] — csak azt jelentheti, hogy az épület, ha nem is állandó jellegűen, a földesúr lakásául épült keresztúri tartózkodásai idejére, s nem a majorság fenntartásához szükséges helyiségeket foglalta csupán magába. Ennek megfelelően ha nem is kastély-szerű, de a község házai közül egyszerűségében is kiemelkedő, kúria-formájú barokk épületre kell gondolnunk, melynek szépségéről tíz évvel később Bél Mátyás is megemlékezik, aki szerint Keresztúrt "... a Podmaniczkyak lakháza ékesíti" [33]. Természetesen lehetséges, hogy az épületet éppen e tíz évben bővítették és átalakították, mindenesetre tény, hogy 1737-ben Podmaniczkyéknek említésre méltóan szép kúriájuk volt Rákoskeresztúron.

Véleményünk szerint ez a kúria a mai melléképület egy részével, mégpedig vagy csak az első, vagy az első és második periódusával azonos. A középső, széles dongaboltozatú traktus volt tehát az, amely 1725-27-ben épült, s Bél Mátyás vagy ezt, vagy ennek a nyugati helyiségsorral bővített formáját dicsérte 1737-ben. Ha erre az épületre gondolunk, meggyőzőnek látszik az a feltevés, hogy déli végén a mai teknő- és csehboltozatos helyiségek helyén konyha, kocsiszín vagy istálló lehetett.

A főépület építésének idejét meglehetősen pontosan rögzíteni tudjuk levéltári adatok alapján az 1760-as évek elejére, pontosabban az 1761-64 közötti évek-re, s ez teljesen egybehangzik falkutatásunk és megfigyeléseink eredményeivel. A Keresztúrral szomszédos Pécelen ekkor építtette Ráday Gedeon ma is álló kastélyát Mayerhoffer Jánossal, s a Ráday-levéltárban az építkezéssel kapcsolatos bőveges levelezésben a keresztúri kastélyra is találtunk utalásokat [34]. 1761 március 28-án Kossuth Ferenc péceli tiszttartó 52 800 téglát "számlált ki" Ráday "parantsolattya" szerint a keresztúri kasznárnak, "mellyeknek hordását mindgyárt... meg is kezdték"[35]. Ha számításba vesszük, hogy a keresztúri kastély vegyesfalazattal épült, melynek nagyobb részét tette ki a — nyilván Kőbányáról hozott — kő, akkor a fenti téglamennyiség csakis a főépület építésére utalhat. 1764-ben viszont már az oromzat is készen volt, amint erre Rádaynak Kossuth Ferenchez írt leveléből következtethetünk: "Kell szólni Konti urammal aziránt is, hogy az frontispiciumra való kövek el készüllyenek... de lehetne talán praevie szölli az iránt, hogy Podmanitzky urak mennyit adtak az keresztúri frontispicium figuráiért, melly az enyimnél mind szebb, mind munkásabb. Történhetik egyébként, hogy az keresztúri talán nem stukaturás, hanem képfaragó munka"[36]. Kossuth Ferenc válasza: "Keresztúron Podmanitzky urak frontispiciuma nem stukatúrás, hanem kőfaragó munka"[37].

Kézenfekvő lenne arra gondolni, hogy a fentiek szerint 1761-64 között elkészült kastély építtetője az 1760-ban egybekelt Bujanovszky házaspár volt, hiszen Podmaniczky Erzsébet az édesanyja végrendeletében kifejezetten mint a keresztúri ház örököse szerepelt. Ekkor, 1761-64-ben azonban Osztrólczy Judit még élt, s végrendelete utolsó záradékában vissza is vonta az Erzsébet leányát előnyben részesítő passzusokat azzal, hogy "Keresztúrt egyenlőképpen öt részére osszák". A kastély oromzatában pedig nem Bujanovszky-Podmaniczky, hanem Podmaniczky-Osztrólczy címer van [38]; s Ráday Gedeon, aki a Podmaniczkyakkal sógorságban és keresztkomaságban volt [39], nyilván nem tévedésből vagy tájékozatlanság-

ból említi a "Podmanyitzky urakat" mint építtetőket. Eszerint tehát a kastély fő-épületét a még osztatlan családi vagyomból (erre utal a szülők, a Podmaniczky-Osztrólczy házaspár cimere) 1761-64 között építtették, s az építkezés ügyében nyilván nem az idős özvegy édesanya, hanem a közös gazdálkodást irányító két fiútestvér, II. János és Sándor, a "Podmanyitzky urak" jártak el.

A kastély építőmesterére vonatkozólag sajnos semmi forrással nem rendelkezünk, s a Podmaniczky-Vigyázó levéltár elpusztulása után ilyen adat előbukása már alig remélhető. Stíluskritikai és egyéb megfontolások (Pest illetve Pécel közelsége, a Podmaniczkyak és Rádayak családi kapcsolatai stb.) leginkább a péceli kastélynál foglalkoztatott pesti céhmester, Mayerhoffer János szerepét teszi feltételezhetővé [40]. A két kastély közötti stílusrokonság elsősorban a homlokzatkiegészítésben (Pécelen az emeleti részen) fedezhető fel, alaprajzuk viszont eltérő. A keresztúri a téglány alakú, szabadonálló földszintes kastélyoknál és kúriáknál szokásos elrendezést követi, természetesen a kastély reprezentatív méreteinek megfelelő arányokkal, s a két menetes beosztást udvari árkados folyosóval bővíti; Pécelen az emelettel együttjáró lépcső, valamint a középfolyosós elrendezés és az U alakú alaprajz jelent eltérést [41].

A családi vagyon felosztására a testvérek édesanyjuk halála után Aszódon gyűltek össze, valószínűleg még 1766-ban. Ebből az évből ismerjük ugyanis a Podmaniczky-javak összeírását [42], az osztozást pedig egy 1769-ben kelt irat mint közelmúltbeli eseményt említi [43]. Az egyezség értelmében a kastélyt tartalmazó birtokrészt végül mégis Bujanovszkyék kapták Keresztúron, az iratok azonban magukról az épületekről elég keveset, a kastélyról pedig szinte semmit sem mondanak. Mindenesetre már nem "domicilium"-ról vagy "domus"-ról, hanem "castellum"-ról van szó, melynek udvara 40 öl széles; nyugatról a régi gazdasági udvar csatlakozik hozzá, s ehhez egy másik majorsági udvar is kapcsolódik. A kastélynak sem külsejéről, sem belső elrendezéséről nem esik egyetlen szó sem, az uradalmi kocsmáról viszont megtudjuk, hogy előtere, konyhája, öt szobája, egy kamrája s falazott pincéje van, vályogból épült és zsinellyel fedett; az istálló 24 ló számára készült szintén vályogból, de szilárd alapozással, fedése zsinely; a kocsiszín faoszlopokon áll, szalmafedésű. Mindezek az épületek az említett gazdasági udvarok körül helyezkedtek el, ahogy ez a II. József-féle 1783-as első katonai felmérés térképén is látható [44] (1.kép.).

Bujanovszkyék 1766 után hamarosan berendezkedtek Keresztúron. Újabb gazdasági épületeket emeltettek, s az udvart mind a kastélynál, mind a gazdasági épületeknél 30 öllel kiterjesztették a domb felé, azaz déli irányban; az út túlsó, északi oldalán lévő kertben pedig halastavat ásattak [45]. A Bujanovszky-féle gazdaság hamarosan országos hírnévű vált: 1778-ban Korabinszky már nagy elismeréssel említi mind a szántóföldi, mind a konyhakerti növények termesztésében elért eredményeit, s különösen kiemeli a mocsaras területre telepített park-kertet a fácánossal és halastóval, melyben teknősbékák is voltak. Korabinszkytól tudjuk azt is, hogy a kastély — a mocsaras talaj miatt — cölöp-alapozásra épült [46].

Az 1770-80-as években — nyilván a vagyonmegosztási egyezség értelmében — a keresztúri birtok egyes területeit s a nem közvetlenül a kastélyhoz tartozó épületeit (3 malmot, 2 halastavat, 3 vendégfogadót s a régi szőlőhegyet)

a Podmaniczky-Bujanovszky-Orczy birtokostársak közösen használták, s az ezekkel kapcsolatos ügyekben időnként "Familien-Concurs"-okat tartották [47]. Emellett Bujanovszkyék a testvérek birtokrészeiből kisebb területeket, egyes épületeket, de olykor teljes birtokrészeket is bérbe vettek; így pl. Beleznayné Podmaniczky Anna-Máriát már 1767-ben, 14 000 forintért. Bujanovszky Sándor halála (1799) után özvegye folytatta a gazdálkodást, s a birtokot ugyanúgy rendbe tartotta, mint férje [49]. A gazdaságról ebben az időben is lelkes leírások szólnak, de sajnos az épületeket ezek is alig érintik. Vályi András 1799-es munkájában "Bujanovszky Generalisné... szép kastélya, tsinos veteményes, gyümölcsös és angoly izlésű kertje s halastava" említetnek [50]. Egy 1804-es igen részletes hírlapi cikk elsősorban Bujanovszkyt dicséri, aki a mocsaras, egészségtelen területen gyönyörű erdőt és parkot telepített, nemcsak szebbé, hanem egészségesebbé is téve ezzel a környéket [51]. Az ismeretlen szerző a gazdaság részletes ismertetéséből egyedül "a szépen és mintaszerűen megépített és berendezett kastély" leírását hagyja ki, mint ami nem az ő feladata; leírja viszont a kertilakot, mely a kastélytól délre emelkedő dombon állt, s valószínűleg azonos volt azzal, amely a már említett katonai felmérési térképen is látható. Mivel ez a kertilak ma már nem áll, sőt a múlt századi térképek tanúsága szerint 1836 körül sem volt már meg [52], magyar fordításban ide iktatjuk leírását:

"A szép kertilak, ahonnan az urasági kastélyra s a kert egy részére gyönyörű kilátás nyílik, cölöpökre építve egy vízesárok fölött magasodik. Belépéskor hatalmas, az egész hátsó falat betöltő festménnyel találjuk szemben magunkat, amely részben a generális élettörténetét ábrázolja. Az egyik oldalon egy vár ostroma látható, alatta a felirat: "A múlt"; a másik oldalon a paraszti foglalatosságok és a csendes szorgoskodás gazdag áldásai láthatók, alatta: "A jelen". Középen a két ábrázolás között ül a tiszteletreméltó aggastyán, pillantását a múlttól a jelen felé vetve; s a háttérben magas, meredek hegy tűnik fel, melyet két tudásvágytól hajtott alak igyekszik megmászni, s kifürkészni azt, amit a felhők rejtnek. A felirat: "A jövő". Mindketten mutatják egymásnak, hogy nagy igyekezetük ellenére semmi biztosat nem sikerül megtudniuk. A hegy lábánál egy gazdaember térdel, s jövőjét az Isten iránti teljes bizalommal az ő bölcs gondviselésére bizza. A festmény értelmét minden további magyarázat nélkül bárki megfejtetheti" [53].

Bujanovszky több mint 30 évig, özvegye is még közel 20 évig gazdálkodott Keresztúron. E félévszázados időszakból szórványos forrásainkban építkezésre utaló adat nem található; s maga az épület is csak egyetlen jelentősebb munkát enged erre az időre datálni, mégpedig az udvari árkádsor befejezését. Itt a legrégebbi asztalosmunka udvari bejáratától balra a harmadik nyílásban található: ez az ún. rundstábos osztóléccel és kempferrel ellátott ablak Pesten — s nyilván Pest környékén is — kb. 1770-1820 között, pontosan Bujanovszkyék idejében volt szokásos, s itteni alkalmazása megerősíti feltételezésünket [54]. Jellegzetesen XVIII. század végi a befejezéseknek belülről homorú, falfülke-szerű megoldása is. Más építkezést nem tudunk erre az időszakra valószínűsíteni: úgy látszik, Bujanovszkyék inkább a parkra, angolkertre, kertilakra költöztek, s mivel gyermekeik nem voltak, a kastély bővítésére később sem volt szükségük.

1820-ban a Podmaniczky-vagyon újrafelosztásánál az adminisztráció nagy

részét (felbecsültetés, stb.) Podmaniczky III. János intézte, aki ekkor már gyakorlott gazda volt (ennek ellenére édesanyja, Radványzky Karolina csak 1832-ben engedte át neki egészen a rájuk eső birtokrészek kezelését [55]). Az osztozásnál nekik jutott a keresztúri kastély is, ahol János báró az 1820-as években lassan berendezkedett, s végül állandó lakhelyét is ide tette át [56]. Életrajzírói szerint 1827–28-ban 5 000 váltó forintot fizetett ki építő mesterembereknek, valószínűleg az összekötő szárny építéséért [57]. Feltevésünk szerint ekkor a boltozott traktus épülhetett meg, nemcsak az összeg nagyságából ítélve, hanem az ajtók és ablakok ma is meglévő asztalosmunkái alapján is. A síkmennyezetes traktust, mint említettük, két-három évtizeddel későbbinek tartjuk, de forrás-adat erről nem áll rendelkezésünkre. Meg kell jegyeznünk, hogy a XIX. századi térképek többsége a fő- és melléképületek különállónak tünteti fel, ami biztosan tévedés, illetve pontatlanság, s egy 1828-as térkép (2.kép) adatainak kontrolltalan átvételével magyarázható. E térképek egy része Buda és Pest környékét, más része pedig az egész országot ábrázolja, érthető hogy fő céljuk nem az egyes házak alaprajzának pontos bemutatása volt [58]. Egyetlen olyat ismerünk közülük, mely a század közepén már meglévőként tünteti fel az összekötő szárnyat, és pedig egy katonai gyakorlathoz készült térképet 1852-ből, mely kizárólag Rákoskeresztúrt és közvetlen környékét ábrázolja, s így a kisebb részletekre vonatkozólag is hitelesebbnek tekinthető [59].

Ebben az időben, a XIX. század első felében készült Rákoskeresztúrról az az 1944–45-ben elpusztult ábrázolás, melynek képe Vargha Zoltán könyvében ráánkmaradt [60]. A meglehetősen primitív festményen északnyugati irányból látjuk a kastélyt, pontosabban annak főépületét, mert a többi részt a fák s bokrok takarják. Jól kivehető a főhomlokzat kiemelt rizalitja, oromzata s az egyszerű, lekontyolt nyeregtető, gerincének két végén egy-egy vázával. Sajnos a részletek összefolynak, részben a reprodukció rossz nyomdatechnikája, részben pedig az eredeti kép elnagyoltsága miatt (3.kép).

Az 1838-as árvízkor a keresztúri kastély menekülteknek adott szállást, s maga Podmaniczky János is ide menekítette családját pesti Űllői úti házából [61]. Felesége 1841-ben meghalt, s hamvait a rákoskeresztúri régi temetőben lévő Podmaniczky-kriptába temették; ettől kezdve az életrajz szinte kizárólag Rákoskeresztúrt említi Podmaniczky János lakóhelyeként [62]. Továbbra is gondosan rendben tartotta a kastélyt s a parkot, melyet az ekkori tudósítások is éppoly szépek írnak le, mint Bujanovszkyék idejében [63]. Nagyobb építkezésről azonban — az említett összekötő szárnyon kívül — nem tudunk, s források híján azt sem tudjuk eldönteni, hogy az istállót, mely formája alapján a XVIII. század végétől az 1840-es évekig bármikor épülhetett, vajon Podmaniczky János vagy még Bujanovszkyék építtették (sajnos, a már említett régi térképek e tekintetben sem látszanak teljesen megbízhatóknak).

A jó gazda hírében álló, legendásan takarékos és különc öregúr 1883 febr. 8-án, 97 éves korában halt meg Keresztúron (az anyakönyvben tévesen 101 évesnek van feltüntetve), s testét a családi kriptába temették [64]. Utána leánya, Podmaniczky Zsuzsanna és veje, gróf Vigyázó Sándor lett a birtok és a kastély tulajdonosa, s a házaspár 1885-ben a családi kriptá fölé kis kápolnát emeltetett,

melyet 1886-ban szenteltek fel [65]. Podmaniczky Zsuzsanna életrajzírója nagyobb építkezésről csak 1906–1911-ből tud: szerinte ekkor készült a mostani manzárdtető és az udvari oszlopcsarnok, tehát az eklektikus átalakítás. Idézett forrásai teljesen megbízhatóak [66], az egyik oszlop lábazatába viszont csupán 1910–11-es, az oromzati padlásablakba pedig 1910-es dátum van belevésve. Biztosra vehető tehát, hogy az építkezés két lépcsőben zajlott le: 1906–1907-ben készülhetett a külső-belső átalakítás, s lehetséges hogy ekkor kapta az épület az egységesített architektúrát és az első manzárdtetőt is, melyeket egyébként formáik alapján a XIX. század végére is datálhatnánk; a második lépcsőben, 1910–11-ben készült az udvari oszlopcsarnok, az oromzat és a mai, végleges manzárdtető. Hasonló módosításra, építkezés közben vagy közvetlenül utána történő változtatásokra, mint alább látni fogjuk, Podmaniczky Zsuzsanna építetőként más példát is szolgáltatott.

A kastély építészeti környezete századunk elején új családi mauzóleummal gazdagodott, melyet a Vigyázó házaspár az 1894-ben hirtelen elhunyt kisebbik fiú, ifj. Vigyázó Sándor emlékére emeltetett; s ide hozták át a temetőbeli családi kriptában nyugvó hamvakat is 1906-ban [67]. A mauzóleum a kastély mögött enyhén emelkedő domboldalon Meinig Artúr terve szerint épült, magas talapzaton nyugvó dóroszlopos antik templom formájában; alsó részén volt a kriptá, fent pedig kápolna Körösfői-Kriesch Aladár három festményével, melyek közül kettőt a grófné 1902-ben leveretett és helyébe Hegedüs Lászlóval festetett újakat [68]. Az épületet antik romokat utánzó oszlopok körítették, két fedetlen folyosót alkotva. Maga a terv már 1897-ben elkészült, de a grófné mind az építészeti kiképzéssel, mind a festői díszítéssel elégedetlen volt, s a menetközbeni változtatások miatt a felszentelésre csak 1906-ban került sor [69] (38–41. kép).

1921-ben meghalt Vigyázó Sándor, 1923-ban pedig felesége; mindkettőjüket a mauzóleumban helyezték — mint alább látni fogjuk, egyáltalán nem örök — nyugalomra. Az 1910-es évek végétől kezdve sem az idős házaspárnak, sem az anyjához hasonlóan kedély-elborulásra hajló fiúnak, Vigyázó Ferencnek nem volt már a hatalmas birtok egyenletes rendbentartásához elég energiája, s ez a magyarázata annak, hogy 1928-ban, Vigyázó Ferenc öngyilkossága után az Akadémia a keresztúri kastélyt és mellékhéületeit meglehetősen elhanyagolt állapotban örökölte [70]. A végrendelet értelmében az épületeket múzeumszerűleg kellett fenntartani Podmaniczky Zsuzsanna és Podmaniczky János emlékére; s ennek a kötelezettségének az Akadémia — mivel a birtokok jövedelméből a Podmaniczky Zsuzsanna első házasságából származó Harkányi-örökösöket és Vigyázó Ferenc unokahúgát, Bolza Mariettát is ki kellett elégítenie — hét év alatt tudott csak eleget tenni. 1932–34-ben vitrineket, faliszekrényeket, bútorokat készíttettek, és a múzeumot 1935 máj. 24-én nyitották meg [71]. Itt helyezték el — a könyvtár kivételével — a Vigyázó-gyűjteményeket (ötvösmunkák, gobelinek, óragyűjtemény, festmények), valamint a család pesti házából és többi kastélyából származó múzeális értékű bútorokat és a családi levéltárat [72]. E sok és sokféle értékből 1944 augusztusában három ládára valót sikerült sebtében összeszedve beszállítani az Iparművészeti Múzeumba, ahol ezek a háborút átvészelve meg is menekültek, a többi azonban a levéltárral együtt a mindenki prédájává vált őrizetlen kastélyból szétszóródott, elpusztult, elveszett. Magát az épületet is találat érte, s egy része ki is égett [73].

A háború után az Akadémiát továbbra is foglalkoztatta a kastély sorsa. Az 1945. júl. 19-i ülésen jelentette a főtitkár, Voinovich Géza, hogy a széthordott rákoskeresztúri bútorok és múzeális tárgyak felkutatása folyamatban van [74]. Az 1946. febr. 4-i főtitkári jelentés a családi mauzóleum feltöréséről és a sírok kirablásáról tudósít. A helyi rk. plébános és az evangélikus lelkész az Akadémia megbízottjának jelenlétében a grófi család tetemeit visszatétette a kriptába, s az Akadémia Igazgató Tanácsa hozzájárult ahhoz, hogy a mauzóleumot az evangélikus egyház ravatolozó céljára használhassa [75]. A kastély időközben valamilyen módon a Földművelésügyi Minisztérium rendelkezése alá került, amely hajlandó lett volna visszaadni az Akadémiának; az Akadémia azonban nem tudta volna helyreállítani sem a sérült épületet, sem a háború alatt teljesen kipusztított környező 28 holdas parkot. Így az Akadémia Igazgató Tanácsa 1947 elején úgy határozott, hogy lemond az épületről, amely végül is tanácsi, illetve állami tulajdonba került [76].

1948-ban a kastélyt műemléki gondossággal helyreállították [77]. Azóta többféle célra szolgált: volt termelőszövetkezeti iroda, majd 1960-ig gimnázium, végül — jelenleg is — nevelőotthon. 1960-63-ban a nevelőotthonná való átépítés kapcsán újabb gondos helyreállítás történt; ezt falkutatás előzte meg, melyről részletes felmérési- és fényképdokumentáció is készült. Ennek ellenére a munkálatok során a meglévő neobarokk architektúrát állították helyre, a díszes — valószínűleg kivétel nélkül neobarokk — kályhákat lebontották és ládákban a padláson helyezték el [78]. 1973-ban a régi kocsibehajtó kaput a főépület keleti végénél — régi kódíszeknek megtartásával — kiszélesítették [79], s ugyanekkor kötelezte a Budapesti Műemlékfelügyelőség az ingatlan kezelőjét a főépület és az istálló helyreállítására [80]. Azóta a teljes épületegyüttes felújítása került napirendre; ehhez a munkához készült az az építéstörténeti dokumentáció is, mely jelen tanulmányunk alapját képezi [81].

A mauzóleum és környéke az 1940-es évek végén a Gerő tszcs birtokába jutott. Az épület részlemez-fedelét 1947-48-ban a MÉH-nek eladták, belsőjének márványpadlóját összetörve a sertésólakhoz vezető járda építéséhez használták fel, a környékét pedig — mely egyben a kastélynak is közvetlen környezete volt — disznólegelőnek használták. 1954-55-ben helyi kezdeményezésre a mauzóleumot Rákosvidéki Tájmuzeum létesítésére akarták felhasználni, ami egyúttal a fokozatosan romló épület megmentését is jelentette volna. A XVII. kerületi Tanács 1955-ben levélben tájékoztatta a tervről a Múzeumok és Műemlékek Országos Központját, a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztályát és a Gerő tszcs-t. Az említett hatóságok magukévá téve e tervet, indoklásukban kimondták, hogy a mauzóleum mint a műemlék kastély tartozéka maga is védettséget élvez; a Minisztérium válaszelevele egyúttal megjegyzi, hogy a helyszíni szemle időpontjában a mauzóleum "sertések állandó pihenőhelye" volt [82]. Az ügy további menetére vonatkozólag csak hézagos adatok állnak rendelkezésünkre, s csupán a végeredményt tudjuk biztosan: legkésőbb az 1960-as évek közepére a mauzóleumot szétverték és lebontották [83]. Hogy a Magyar Tudományos Akadémiának Széchenyi István óta legjelentősebb adományozója, akiről Budapesten utca van elnevezve, szüleivel együtt ott nyugszik-e megjelöletlenül betemetve a krypta helyén, vagy kihantolva máshová vitték őket, nem tudjuk [84].

AZ ÉPÍTÉSTÖRTÉNET ÖSSZEFOGLALÁSA

A főépületet 1761-1764 között emeltette a Podmaniczky-család, s építőmestereként legvalószínűbben Mayerhoffer János nevét vehetjük számításba. A külső kiképzés mai formáját 1906-1911 között kapta új neobarokk architektúra és új manzárdtető kialakítása útján.

A melléképület a főépületnél korábbi; nagyrészt a XVIII. század második negyedében épült, több periódusban.

Az összekötőszárny két részletben készült el: udvari traktusa valószínűleg 1827-ben, az utcai két-három évtizeddel ezután. Az istálló a XVIII. század végén éppúgy épülhetett, mint 1830-ban, boltozata alapján azonban leginkább az 1810-1820-as évekre valószínűsíthető.

Az eklektikus-klasszicizáló mauzóleum a kastély mellett a századfordulótól az 1960-as évekig állt fenn. Tervezője Meinig Artúr volt.

IV. A KASTÉLY JÖVŐJE

Jelen tanulmány a kastélynak a közel jövőre tervezett felújításához összeállított építészettörténeti dokumentáció alapján készült. A dokumentáció részletes falkutatási és helyreállítási javaslatot is tartalmaz, amely a helyreállítási program készítője számára foglalja össze a műemléki szempontokat és teendőket. Ezek részletes felsorolása itt szükségtelen; indokolt viszont a kastély műemléki jelentőségének, valamint a helyreállítás általánosabb kérdéseinek összefoglalása.

Egy épület műemléki értéke rendszerint több tényezőből tevődik össze. Ezek — fontosságuktól független sorrendben — a következők lehetnek:
az épület kora, azaz a régisége, illetve ritkasága;
építészeti-művészeti jelentősége;
építészettörténeti-művészettörténeti jelentősége;
városképi vagy faluképi jelentősége;
művelődéstörténeti jelentősége (az épülethez kapcsolódó események, személyek révén).

Mindezeket a keresztúri kastélynál sorra véve megállapítjuk, hogy korát tekintve még mai átalakított állapotában is lényegében 200 évvel ezelőtti összképet őrizi, s megváltoztatott vagy megszüntetett eredeti részletei is nagyrészt rekonstruálhatók. Ilyen, illetve hasonló korú kastély a mai Budapest területén — nem számítva az eredetileg kolostornak épült kiscelli kastélyt — összesen csupán négy áll [85], s közöttük épületünk megállja helyét építészeti értékeivel is, melyek részben megmaradtak (a főhomlokzat szép arányai, a főépület északi oldalán húzóódó terem sor, a boltozatos belső terek, a 004. sz. terem rokokó mennyezetstukkója, az istálló belső tere stb.), részben pedig valószínűleg helyreállíthatók lesznek (homlokzatarchitektúra, nyeregtető a főépületen). Építészettörténeti és művészettörténeti szempontból egyrészt mint az ún. Grassalkovics-stílusú kastélyok kisebb méretű, de színvonalában egyáltalán nem igénytelen példája, másrészt mint a négy budapesti XVIII. századi kastély egyike érdemel figyelmet. Városképi (pontosabban talán faluképi) jelentősége kétszáz év óta lényegében nem változott: a ma is falusias jellegű Rákoskeresztúron a kastély és a mellette, illetve tőle északra, az út túlsó oldalán elterülő park sajátos, hangulatos egységet képez, éppúgy, mint Bujanovszkyék idejében; a park azonban, amióta a Vigyázó-család a község számára megnyitotta, nyilvános sétahelyül szolgál jelenleg is. Maga az épület pedig a település kis földszintes házai között mind tömegével,

mind kiemelt magas elhelyezésével Pestről jövet és Pest felé menet egyaránt meghatározza az utcaképet. Végül az épület műemléki értékének speciális történeti tartalma is van: az Akadémia javára a viszonylag közeli múltban történt adományozás a magyar tudomány történetében a legnagyobb és legjelentősebb ilyen jellegű alapítvány volt, melynek gyökerei és indító okai az alapító családban szinte a reformkorig nyúlnak vissza[86].

* * *

Az épületegyüttes tervezett felújításának műemléki szempontból legfőbb kérdése az, hogy az architektúrának jelenlegi neobarokk formáját újítsuk-e fel, vagy a korábbi, eredeti állapotot állítsuk-e helyre. Az előbbi mellett szól az, hogy ez az egyszerűbb, "simább" megoldás, s 1961-63-ban is így történt a felújítás; nyomós érvnek kell tehát felmerülnie ahhoz, hogy most ettől eltérjünk. Az utóbbi mellett szól az, hogy valóban felmerült ilyen nyomós érv a jelenlegi eklektikus-neobarokk állapot előnytelen voltán túl is, nevezetesen az, hogy a főépület nyugati homlokzatán megmaradt az eredeti architektúrának egy részlete, amelynek alapján a nyugati, északi és keleti homlokzat eredeti állapota megbízhatóan rekonstruálható. Kérdés: mi legyen ebben az esetben az udvari (déli) homlokzattal, amelynek árkádjait még a XVIII. század vége táján befalazták, s amely mögül az egykori árkádos folyosó hátsó fala felerészben hiányzik; mi legyen továbbá az összekötő szárny és a melléképület homlokzataival, ahol az eredeti architektúrára az eddigi hézagos falkutatások még nem adtak elegendő támpontot.

Az épület optimális műemléki helyreállítása tehát több olyan problémát vet fel, melyek megoldása jelen tanulmányunk készítésekor még nem ismeretes. Elsősorban a még hátralévő, feltétlenül szükséges falkutatásra gondolunk, amely — mint az építéstörténeti részben már említettük — gazdaságosan csupán a munkálatok megkezdésekor végezhető el. Másrészt az épület a jelenlegi, illetve tervbe vett funkcióra (50 férőhelyes nevelőotthon) jelen formájában sem alkalmas, s a visszaállított eredeti forma esetén a melléképület udvari folyosójának s két toldalékának megszüntetése miatt még kevésbé lenne az [87]. Optimális felhasználását könyvtárként vagy ehhez hasonló kulturális intézményként tudnánk elképzelni, ez azonban — ha volna is rá esély — csak későbbi tárgyalások eredményeként valósulhat meg [88].

Mégis, mindeme problémák tudatában is az eredeti állapot visszaállíttását látjuk indokoltabbnak. A jelenlegi eklektikus architektúra annyira idegen az épület most is érezhető eredeti jellegétől, s a barokk kiképzés a főépület főhomlokzatán s két oldalhomlokzatán annyira megbízhatóan rekonstruálható, hogy helyreállítása érdekében vállalni lehetne a többi homlokzatnál jelentkező nehézségeket, annál is inkább, mivel e nehézségek nagyrésze a falkutatás révén remélhetőleg megoldódik. Végző kompromisszumként elképzelhetőnek tartjuk pl. azt is,

hogy csak a főépületen történjék meg a rekonstrukció, mivel ez a nevelőotthon-funkció fenntartása mellett is könnyen megoldható.

A szövegközti ábrákon bemutatott felmérési és rekonstrukciós rajzokat Váli István, az épület helyreállításának építész-tervezője készítette. Ő hívta fel figyelmemet a padláson megmaradt architektúra-részletekre, s munkámat értékes megfigyelésekkel segítette, amiért ezúton mondok köszönetet.

IRODALOM, JEGYZETEK

IRODALOM

- Aggházy Mária: Pécel. In: Pest megye műemlékei, I.kötet, Bp. 1958, p.608-616. — p.609.
- Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. I-III.kötet, Bp. 1959. — II.kötet, p.54.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben, IX. (Magyarország III.kötet), Bp.1893. — p.522.
- Bartók János: Rákoskeresztúr története, I.rész, 1700-ig. (Rákosmenti Füzetek,1.) Bp. 1973. — p.55, 58.
- Bartók János: Rákoskeresztúr története 1700-1769-ig. (II.rész, Rákosmenti füzetek 2.) Bp. 1974.
- Bartók János: Rákoskeresztúr története, III.rész. 1760-1800. Kézirat (1975), megjelenik 1977/78-ban a Rákosmenti Füzetek 3.köteteként.
- Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae geographico-historica. Partis primae cis-Danubianae, tomus tertius. Viennae, 1737. — p.148.
- Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, I-II. Bp.1910. — I.kötet, p. 123-125.
- Borsos Béla — Sódor Alajos — Zádor Mihály: Budapest építészettörténete, városképei és műemlékei. Bp. 1959. p. 329.
- Budapest lexikon. Bp.1973. — p.962, 980, 1294.
- Budapest műemléképületeinek jegyzéke. BVTI, Bp. 1952. (sokszorosítás). — p.XVII/1.
- Budapest műemléképületeinek jegyzéke. Második, javított kiadás. BVTV, Bp.1955. (sokszorosítás). — p.123.

- Budapest műemlékjegyzéke. Összeállította a Fővárosi Műemlékfelügyelőség. Bp, 1967. — p. 70.
- Budapest műemlékjegyzéke. Összeállította a Budapesti Műemlékfelügyelőség. Bp, 1976. — (Oldalszámozás nélkül, a kerületeken belül az utcák ABC-rendjében.)
- Crusius, Christian (herausgeb.): Topographisches Post-Lexikon von Ungern. Wien, 1806. — p. 90.
- Das Gut Rákos-Keresztúr im Pesther Comit. Patriotisches Wochenblatt, 1804, 4.sz, p. 97-106. — p. 100, 103.
- Décsi Lajos: A gróf Vigyázó-alapítvány és a magyar tudománypolitika. Szeged, 1928. — p. 6.
- D.I.: Meinig Artúr. Művészet, III-1904, p. 314-315. — p. 315.
- Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. II. kötet, Pest, 1837. — p. 426.
- Fényes Elek: Magyar Országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. 2. kiadás, II. kötet, Pest, 1843. — p. 369.
- Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. II. rész, p. 219.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest. 1851. — III. kötet, p. 208-209.
- Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monographiája. III. kötet, Bp, 1877. — p. 158, 159.
- Genthon István: Magyarország műemlékei. Bp. 1951. — p. 89.
- Genthon István — Zakariás G. Sándor: Magyarország művészeti emlékei, III. (Budapest). Bp, 1961. — p. 189.
- Gergely Pál: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa. (Az MTA Könyvtárának Kiadványai, 63.), Bp. 1971.
- Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben, I. Darmstadt, 1856. p. 172.
- Hunfalvy, Johann: Ungarn und Siebenbürgen, Pest, 1856. I. kötet, p. 218-219.
- Hunfalvy János: Budapest és környéke eredeti képekben. Pest, 1859. — p. 172.
- Hunfalvy, Johann: Pesth. Pest, 1859. — p. 218-219.
- Korabinsky, J. M.: Almanach von Ungarn. Wien-Pressburg, 1778. — p. 387-388.
- Korabinsky, Johann Mathias: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786. p. 298-299.
- Lyka Károly: Képrombolás. Művészet, II-1903, p. 310-314.

- Műemlékjegyzék az 1953 júniusi állapot szerint. Összeállította a Műemléki Csoport. Kiadja a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya. Bp, 1953. (sokszorosítás). — p.39.
- Makkai László: Pest megye története. In: Pest megye műemlékei, I.kötet, Bp, 1958, p.59-169. — p.153, 169.
- Műemlékjegyzék. Összeállította az Országos Műemléki Felügyelőség. Bp, 1960. — p.57.
- Nagy Lajos: Budapest története, III. Bp, 1975. — p.91, 234.
- Pauer Arnold: Adatok a magyar kerti kultúra történetéhez, főtekintettel Szenczy herbáriumára. (Különnyomat a csornai premontrei kanonok rend szombathelyi gimnáziumának 1925/26-ik évi Értesítőjéből.) Szombathely, 1926. — p.39.
- Révai nagy lexikona. XVI, Bp.1924, p.59.
- Rumi, Karl Georg: Geographisch-statistisches Wörterbuch des österreichischen Kaiserstaates. Wien, 1809. — p.194.
- Schoen Arnold — Kardos György — Zakariás G.Sándor: Budapest műemléki kárai 1944/45-ben. Kézirat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest gyűjteményében, Bp, 1950. — p.183.
- Sinkovics Istvánné Kalina Julianna: Rákoskeresztúr. (Tanulmányok Budapest néprajzából, 1.) Bp, 1958. p.8, 12, 13, 14, 109, 116.
- Vargha Zoltán: Gróf Vigyázó Sándorné báró Podmaniczky Zsuzsanna (1838-1923) életrajza. Bp, 1931. — p.10, 11-13, 18, 79, 96, 101, 107, 110-111, 144, 156, 161, 163, 164, 166-167, 169.
- Vargha Zoltán: Báró Podmaniczky János (1786-1883) életrajza. Bp, 1933. — p.18, 28, 29, 30, 31, 52, 63-64, 72, 79, 122, 144, 145, 172, 179-180, 191, 195-196.
- Vályi András: Magyar Országnak leírása. II. kötet, Buda, 1799. — p.347.
- Zsindely Endre: A péceli Rádai-kastély. Művészettörténeti Értesítő, 1956, 4.sz. p.253-276. — p.258, 271.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

OL	Országos Levéltár
PML	Pest Megyei Levéltár
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára
BMF	Budapest Főváros Tanácsa VB. Városrendezési és Építészeti Főosztály, Budapesti Műemlékfelügyelőség
BTM	Budapesti Történeti Múzeum
FSZEK	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Az itt fel nem sorolt egyéb betű és számjelek az idézett forrásanyag gyűjteményi jelzetéhez tartoznak. A jegyzetekben a szerző nevével és évszámmal, illetve rövid címmel és évszámmal megadott irodalmi hivatkozások bibliográfiai adatai az ABC rendben összeállított irodalomjegyzékben találhatók.

JEGYZETEK

- [1] A továbbiakban az épület részeit mindíg az 1. ábrán látható elnevezések szerint említjük; az egyes helyiségeket azonosító számjelzések a 2. ábrán láthatók.
- [2] Erre vonatkozólag részletesebben ld. az épület történetét.
- [3] Bartók, 1973, p. 54-56.
- [4] Uo, p. 56.
- [5] Uo, p. 57.
- [6] Doby, 1901, p. 81.
- [7] PML, IV. 23/a, CP. I. 1, (az 1715. évi országos összeírás), p. 160, és CP. II. 80. (dicalis összeírás 1721-ből), fol. 373-374.
- [8] PML, CP. I. 4a. (az 1728. évi országos összeírás).
- [9] Bartók, 1974, p. 134. és XXII. melléklet.
- [10] Bartók, 1975, p. 213-217: a PML-ben található 1768-as úrbéri vizsgálat betűhív szövege.
- [11] Doby, 1901, p. 85-86.
- [12] Doby, 1901, p. 24, 85-86. — Már itt utalhatunk arra a művelődéstörténeti tényre, mellyel a kastély történetének későbbi szakaszaiban ismételten találkozunk: hogy t. i. a Podmaniczky családnak ez az ága a nemesség művelt és a művelődés iránt fogékony részéhez tartozott. Beleznayné Podmaniczky Anna-Mária pesti szalonja pl. a XVIII. század végi magyar irodalmi élet legjobb képviselőinek találkozóhelye volt; s a Podmaniczkyak családi kapcsolatai (az Orczy Lőrincével vagy Ráday Gedeonnal való sógorság, illetve komaság) is ebbe az irányba mutattak. Ugyanezt a hagyományt hozta magával később, a XIX. század második felében Vigyázó Sándor is a Podmaniczky Zsuzsannával kötött házasságba.

- [13] OL, P. 519. (Orczy-család levéltára, Familiaria), Podmaniczky-család, No. 6.
- [14] Uo.
- [15] Uo.
- [16] Doby, 1892, p. 75.
- [17] OL, P. 519. (Orczy-család levéltára, Familiaria), Podmaniczky-család, No. 6.
- [18] Minderről részletesebben ld. az Építéstörténet c. fejezetrészt.
- [19] Bujanovszky, illetve özvegye 1801-ben három kocsmát bérelt a keresztúri Orczy birtokrészből. 1767-től Beleznayné teljes birtokrészét bérelték, s ez a bérlet még Beleznayné halála után, a XIX. század első két évtizedében is fennállt. (OL, P. 518, Orczy-család levéltára, Possessionaria, Rákoskeresztúr, No. 29, 36, 65, továbbá Vargha, 1933, p. 32, és Bartók, 1975, p. 262, 268.)
- [20] Vargha, 1933, p. 31-32.
- [21] Vargha, 1933, p. 63-64.
- [22] Vargha, 1933, p. 63-64, 145.
- [23] Az idevonatkozó végrendeletek nyomtatott példányai megtalálhatók: MTAK, K. 1265.
 134. sz.: gr. Vigyázó Sándor fiókvégrendelete,
 1919. II. 15.
 135. sz.: gr. Vigyázó Ferenc első végrendelete,
 1921. V. 6.
 136. sz.: gr. Vigyázó Ferenc második végrendelete
 1923. X. 25.
 137. sz.: gr. Vigyázó Sándorné Podmaniczky Zsuzsanna
 végrendelete, 1923. VIII. 11.
 Az Akadémiára szállt Vigyázó-vagyonra vonatkozólag: Gergely, 1971.
- [24] Gergely, 1971, p. 69.
- [25] Bartók János, akinek Rákoskeresztúr község gondosan megírt történetét köszönhetjük, (Bartók, 1973, 1974, 1975) hátizsákban mentett meg néhány iratot 1945-ben, melyeket munkáiban fel is használt; ezeket az iratokat fia, dr. Bartók Albert 1975-ben juttatta el az Akadémiai Könyvtár Kézirattárába.
- [26] 1961-ben a helyreállítás előtt falkutatást is végeztek az épületen; az erről készült dokumentáció a BMF gyűjteményében található.
- [27] Megjegyzendő, hogy a melléképületnél több nyitott kérdés is van még, elsősorban a rizalittal kapcsolatban. Ha helyes az a feltevésünk, hogy a rizalit architektonikus tagolásul készült, akkor kérdés, hogy miért nem kö-

zépre építették. Felelet lehetne erre az, hogy a rizalittól délre eső homlokzatrész a Pesti út felőli nézetben perspektívikusan rövidül, tehát a rizalit innen nézve optikailag mégis a középtájon helyezkedik el; további kérdés viszont, hogy a Pesti út mentén fekvő régi gazdasági épületek nem takarták-e éppen ezt a nézetet. Nincs magyarázat a rizalitet tagoló három ablak (a középső vakablak!) aszimmetrikus elhelyezésére; s ha helyes az a feltevésünk, hogy a rizalit az összekötőszárnyal együtt épült a XIX. század első felében, akkor kérdés, hogy a rizalit oromzata továbbélő barokk reminiscencia-e, melyet a főépület hatása indukált, vagy pedig eklektikus kiegészítés, mely a jelenlegi ablakkeretezésekkel egyszerre készült.

- [28] A nyitott formára utal — azonkívül hogy ez volt a szokásos és logikus megoldás — az, hogy a tornác pillérei a pillérközöket záró faltól már az alapozásnál elválnak; továbbá az egykori tornácnylás íve a főépület nyugati zárófalán az összekötő szárny padlásán világosan látható repedéssel válik el, azaz utólagos befalazásról van szó.
- [29] A rekonstrukciót a felújítás tervezője, Váli István készítette.
- [30] PML, IV.23/a/1, CP.I.4, p.1328.
- [31] Bartók, 1974, p.134.
- [32] Esküvője, majd gyermekeinek születése az aszódi ágh.ev.egyház anyakönyveibe vannak bejegyezve 1715-től (Doby, 1892, p.75. és Doby, 1901, p.24.).
- [33] Bél Mátyás, 1737, p.148.
- [34] A péceli kastélyra vonatkozólag; Zsindely, 1956. A keresztúri kastélyra vonatkozó utalásokra is ez a cikk hívta fel figyelmünket.
- [35] Ráday levéltár, VI.a, Ráday I. Gedeon levelezése, 1144.: Kossuth Ferenc tiszttartó levele Pécelről Ráday Gedeonhoz, 1761.III.29.
- [36] Zsindely, 1956, p.271.
- [37] Uo, p.258.
- [38] A Podmaniczky-család címerének főalakja egyik kezével levágott török fejet tartó, a másikkal kardot emelő vitéz; ez látható a keresztúri északi oromzaton és az aszódi kastély kettős címerein is, a baloldali pajzsban. Az Osztróluczy-címer pajzsában — a heraldikus szakirodalom szerint — egy kürt vállsíjjal látható. Az aszódi kastély régi szárnyán és kapuján lévő kettős címereken az Osztróluczy-címer kürtjét egyenes kard, illetve hosszú tűr keresztezi, mely egy koronán van átdugva; a noha ez a címerforma a Csörgheő-féle Wappenbuchban nem szerepel, biztosra vehető, hogy Osztróluczy-címer, mivel az aszódi kastély régi szárnyát Podmaniczky I.János és Osztróluczy Judit építették. A rákoskeresztúri kastély északi oromzatán a jobboldali pajzsban ugyanez a címer látható; az eltérés csupán annyi, hogy a kürtön egy csavarulat is van. Az Osztróluczy-címer kürtje

egyébként később bekerült a Podmaniczky-címer három mezőre osztott pajzsának alsó részébe, utalva a család bárói ágának anyai őseire. Ebben a formában látható a Podmaniczky címer a keresztúri kastély déli, udvari oromzatán, ahol a Vigyázó-címerrel együtt a neobarokk kiképzés építette, Podmaniczky Zsuzsannára és Vigyázó Sándorra utal.

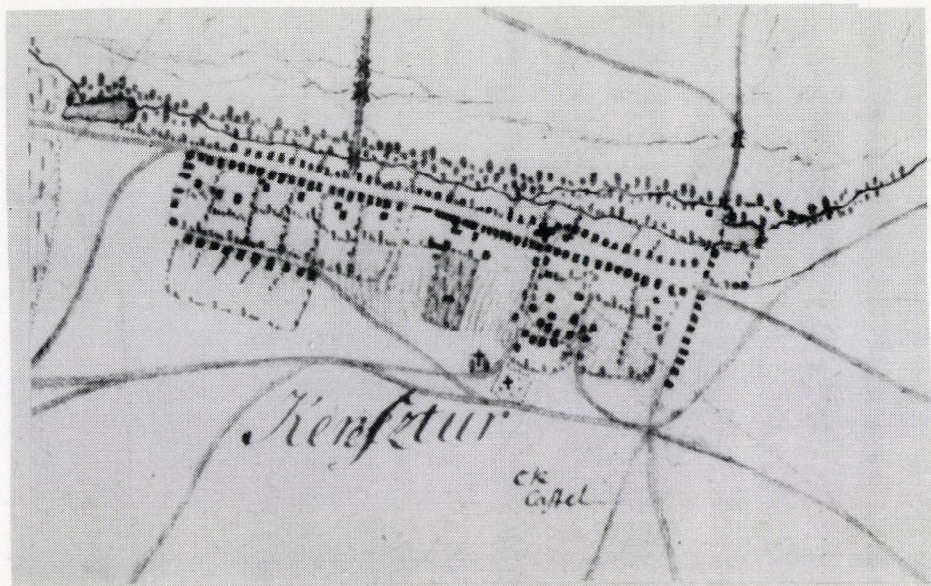
- [39] Ráday levéltár VI.a, Ráday I. Gedeon levelezése, 1912.: Podmaniczky János levele 1736. I. 23-án Rákoskeresztúrról Ráday Gedeonhoz "Bizodalmas kedves Soghor Uram" megszólítással. Uo. 1920.: Podmaniczky Sándor levele Aszódról 1755-ből: kislánya temetésére hívja annak keresztapját, Ráday Gedeont.
- [40] Zsindely, 1956. okleveles adatokkal igazolja Mayerhoffer János szerepét a péceli kastélynál. Rákoskeresztúrra vonatkozólag azonban a Podmaniczky-Vigyázó-levéltár elpusztulása miatt a feltételezésnél többet aligha mondhatunk (ld. a következő jegyzetet is).
- [41] Feltűnő viszont a két kastélynál a boltozatformák egyezése: a termék teknő-, illetve kolostorboltozatúak, a folyosók csehboltozatosak, a díszterem síkmennyezetes mindkettőnél. (A Ráday-kastély alaprajza, I. emelet: Pest megye/műemlékei, Bp. 1958. I. kötet, p. 610.) Ez az egyezés meglehetősen támogatja a Mayerhoffer János rákoskeresztúri szerepére vonatkozó feltételezést.
- [42] OL, P. 519, Orczy-család levéltára, Familiaria, Podmaniczky-család, No. 10.
- [43] OL, P. 518, Orczy-család levéltára, Possessionaria, Rákoskeresztúr, No. 8.
- [44] Hadtörténelmi Intézet térképtára, B. IX. a. 527, XV/20. szelvény: a Bécsben lévő eredeti fotókópiája.
- [45] OL, P. 518, Orczy-család levéltára, Possessionaria, Rákoskeresztúr, No. 8.
- [46] Korabinsky, 1778, p. 387-388.: "Ein anderes Keresztur ist bey Pesth. Der General Bujanovsky hat seinen Wohnsitz allhier, und seine ökonomischen Anstalten verrathen nicht nur einen grossen und einsichtsvollen Wirtschaftsmann, sondern leiten auch viele Bewunderer derselben von ihrer alten Art nach und nach abzuweichen, und sich seinen Plan, besonders in Hinsicht auf die Kohlgarten und den Ackerbau ganz unbemerkt zu Nutze zu machen. Der Garten ist Anfangs in einer Pfütze angelegt, und nach und nach so erweitert und eingerichtet worden, dass man itzt einen Fasanengarten mit Fasanen, Fischteiche mit Fischen, Schildkröten etc. antrifft. Das Lusthaus stehet auf Piloten recht bequem erbauet."
- [47] OL, P. 518, Orczy-család levéltára, Possessionaria, Rákoskeresztúr, No. 8, 9, 16.

- [48] Bartók, 1975, p.240-241, 262, 268.
- [49] OL, P.518, Orczy-család levéltára, Possessionaria, Rákoskeresztúr, No.9, 36. — 1801-ben Orczyék mindhárom kocsmáját Bujanovszkyné bírli.
- [50] Vályi, 1799, p.347.
- [51] Das Gut Rákos Keresztúr... 1804.
- [52] Hadtörténelmi Intézet térképtára, B.IX.530, 50/XXXIII. szelvény: a 2. katonai felmérés Pest környékét ábrázoló része 1860-1861-ből.
- [53] Das Gut Rákos Keresztur... 1804, p.100.
- [54] Természetesen lehet, hogy ez az ablak másodlagos elhelyezésű, de ez kevéssé valószínű, jobban elképzelhető az, hogy a többi ablak is ilyen volt, azonban az idők folyamán kicserélték őket.
- [55] Vargha, 1933, p.31, 63-64.
- [56] Vargha, 1933, p.31.
- [57] Vargha, 1933. p. 31.
- [58] Az 1828-as térképet a Hadtörténelmi Intézet térképtárában található xerox-másolaton (G.I.h.76-1) tanulmányoztuk, melynek eredetije a bécsi Hadilevéltárban van. A többi térkép:
Hadtörténelmi Intézet térképtára, G.I.h.77.
(Matkovitz, könyomat, 1836.)
Uo, G.I.h.86. (Walzell-Giesendorf, könyomat, 1852.)
Uo, B.IX.a.530, 50/XXXIII. (2.katonai felmérés, 1860-61)
Uo, B.IX.a.397, 5062/2 (3.katonai felmérés, 1882.)
- [59] FSZEK, Btf.287. Az épületek arányait ez a térkép is — az előző jegyzetben említettekhez hasonlóan — kissé torzítva ábrázolja, azonban azt, hogy az összekötő szárny 1852-ben már megvolt, e térkép alapján biztosra vehetjük.
- [60] Vargha, 1933, p.144.
- [61] Vargha, 1933, p.72. és Vargha, 1931, p.11.
- [62] Vargha, 1933.
- [63] Fényes, 1837, p.426.: "Keresztúr (Rákos), tót-magyar-német falu Pesthez keletre egy jó mérföld. 663 kath, 870 evang, 7 ref.lakós, kik közt igen vagyonosak találtnak. Evang.anya-, kath.filial. szentegyház. Díszére szolgál a b.Podmaniczky János ékes kastélya, egy általellenben fekvő húsz holdnyi kiterjedésű kerttel, mellyet a keresztül folyó Rákos vize, szép halastava, s árnyékos fa sorai felette kellemes mulató helynek varázsolnak. Határa völgyes, dombos... A helyiségben legtöbbet bír báró Podmaniczky János..."

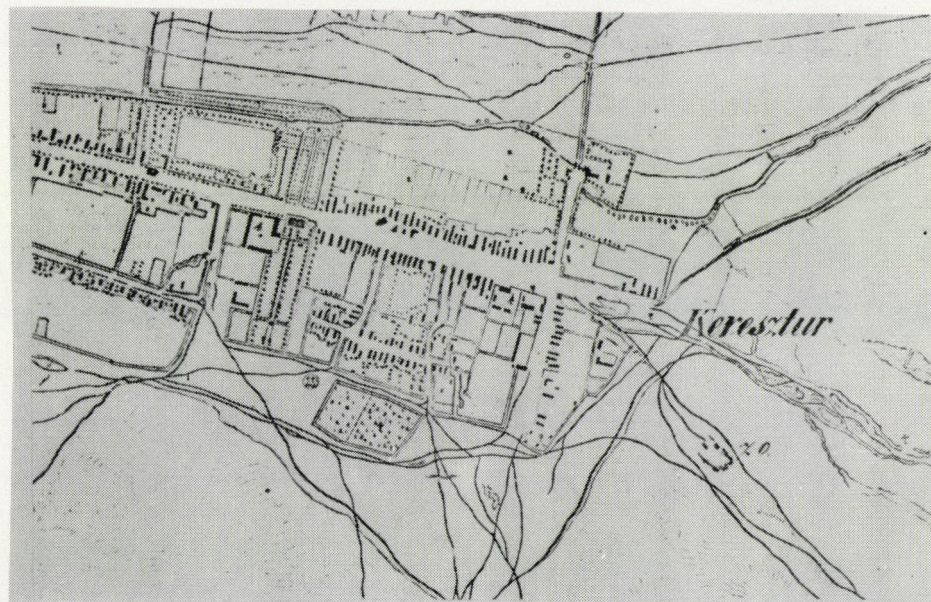
- [64] Vargha, 1933, p.195.
- [65] Uo, p.196.
- [66] Vargha, 1931, p.101.: "Hálásan köszönöm, hogy e gyönyörű helyen tölthetjük a nyarat. Sokkal szebb, mint régen volt" — írja Podmaniczky Zsuzsannának unokatestvére, Zmeskáll Zsigmondné Kosztolányi Matild Keresztúrról 1907 jún.20-án. — Vargha, 1931, p.107.: 1906 augusztusában Vigyázó Sándor Vácrátótra hívja pihenni feleségét. A grófné válasza 1906 aug. 7-én: "Sajnos, lehetetlen tanácsodat követnem, mert itt senki sincs, kire az ajtótlan ház felügyeletét bízhattam s kénytelen vagyok még egy ideig a munkások őrizője lenni."
- [67] Vargha, 1931, p.110-111.
- [68] Lyka, 1903. (A három freskó közül kettőt leveretett a grófné, erre vonatkozólag ld. a következő jegyzetet is.)
- [69] A mauzóleum egyik tervváltozata ránk maradt: MTAK, K.1259, No.273. Vargha, 1931, p.110-111. szerint a munka megindult, el is készült; de a grófnének nem tetszett, lebontotta s újat emeltetett. A ránk maradt terv szinte azonos az elkészült állapottal, ez tehát a második, megvalósított terv kell hogy legyen. Az elkényeztetett, szeszélyes és fia halála óta bomlott kedélyű grófnének tetszését Körösfői Kriesch Aladár freskói sem nyerték meg: 1902-ben a három freskó közül kettőt — a baloldali "Elválás" és a jobboldali "Viszontlátás" címűt — leveretett, s helyükbe Hegedüs Lászlóval festetett új képeket, azonos címmel; a Körösfői Kriesch képek közül csak a középső "Golgota" címűt hagyva meg. Erről az esetről írta Lyka Károly 1903-ban "Képrombolás" című cikkét, melyben a festőnek saját képéhez való szerzői jogát védelmezve az eset által felvetett morális kérdéseket feszegeti, sürgetve a jogi szabályozást is.
- [70] Gergely, 1971, p.47.
- [71] Gergely, 1971, p.48-51.
- [72] Gergely, 1971. p.51.
- [73] Gergely, 1971. p.69, és Schoen-Kardos-Zakariás, 1950. p.183.
- [74] Gergely, 1971, p.73.
- [75] Gergely, 1971, p.74.
- [76] Gergely, 1971, p.75.
- [77] Schoen-Kardos-Zakariás, 1950, p.183. és Genthon, 1951, p.89.
- [78] Az átépítés tervét Frádl Péter (ÉM. Általános Épülettervező Vállalat), a helyreállításét Hallai Endre (BVTV) készítette. A felmérési és fényképdokumentáció a BMF gyűjteményében található.
- [79] A tervet a BVTV készítette.

- [80] Az épület sorsával kapcsolatos levelezés a BMF irattárában.
- [81] Uo.
- [82] A mauzóleum sorsára vonatkozó összeállítás (fényképek, feljegyzések és hivatalos iratok 1954-1955-ből) a BTM Várostartörténeti Osztályának fényképtárában található.
- [83] Az utolsó hivatalos irat, melyet az ügyről ismerünk, 1957 dec. 24-én kelt; ekkor a BMF elődje, a Fővárosi Műemlékfelügyelőség levélben utasította a XVII. ker. Tanács Építési és Közlekedési Osztályát, hogy állíttassa le a mauzóleum bontását. A későbbi időből már csak emlékezések állnak rendelkezésünkre melyek közül az egyik az 1964/66-os évekre, a másik — nyilvánvalóan tévesen — 1955-re teszi a mauzóleum lebontását. (Rákosmenti Helytörténeti Gyűjtemény, 71.2.88. és 75.114.1.) Érdekes, hogy mindkét feljegyzés ugyanattól a személytől származik.
- [84] A mauzóleum lebontása végülis az illetékes hatóságok megkerülésével történt, s így ezek irattárában erre vonatkozólag további adatok nem található.
- [85] E négy kastély a következő: a nagytétényi Száraz-Rudnyánszky-kastély, az óbudai Zichy-kastély, a rákoskeresztúri Podmaniczky-Vigyázó kastély és a rákosi (XVI. kerület, Sashalom, Egyenes u. 5-7.) Festetics-Zsivora kastély.
- [86] Vigyázó Sándor 1919 febr. 15-én kelt fiókvégrendeletében a következő szavakkal hagyakozott az Akadémia javára: "Az esetre azonban, ha fiam vagyonomról nem rendelkeznek és törvényes leszármazó hátrahagyása nélkül halna el: rendelem, hogy összes vagyonom "gróf Vigyázó Sándor és Ferencz-féle alapítvány" gyanánt a Magyar Tudományos Akadémiára szálljon. A Gondviselés hosszú élettel ajándékozott meg. Még annak a kornak vagyok a szülöttje, melyben Széchenyi István és munkatársai lerakták a mai Magyarország alapjait. Rendíthetetlen meggyőződése, hogy európai színvonalon álló, s emellett minden ízében magyar kultúra Magyarország és a magyar nemzet fennmaradásának legbiztosabb záloga. Ez okból a fenti eshetőségre egész vagyonomat a magyar nemzeti kultúra szolgálatába kívánom állítani, mely célt első magyar tudományos intézetünk útján vélem leginkább elérhetőnek... Az alapítvány, vagy alapítványok kezelésére és képviselésére a Magyar Tudományos Akadémia mindenkor i igazgatótanácsa leendő hivatva." (Vigyázó Sándor 1825-ben született és 1921-ben halt meg.)
- [87] A legnagyobb problémát a műemléki értékű belső terek megoszthatatlansága jelenti; ezért nem lehet az épületben az 50 férőhelyes nevelőotthonra előírt számú helyiséget létesíteni, s ezért érinti érzékenyen ezt a funkciót a toldalékok lebontásából adódó területvesztés.
- [88] A nevelőotthon-funkció az épület szempontjából rendkívül intenzív használata tot jelenti; pld. az évenkénti előírt belső festések — különösen a gazdagon tagozott és díszített utcai termekben — erősen rongálják a tagozatokat, s egyúttal igen költségesek is. Könyvtár-funkció mellett a műemléki értékek fenn-tartása kevesebb költséggel s biztonságosabban volna megoldható.

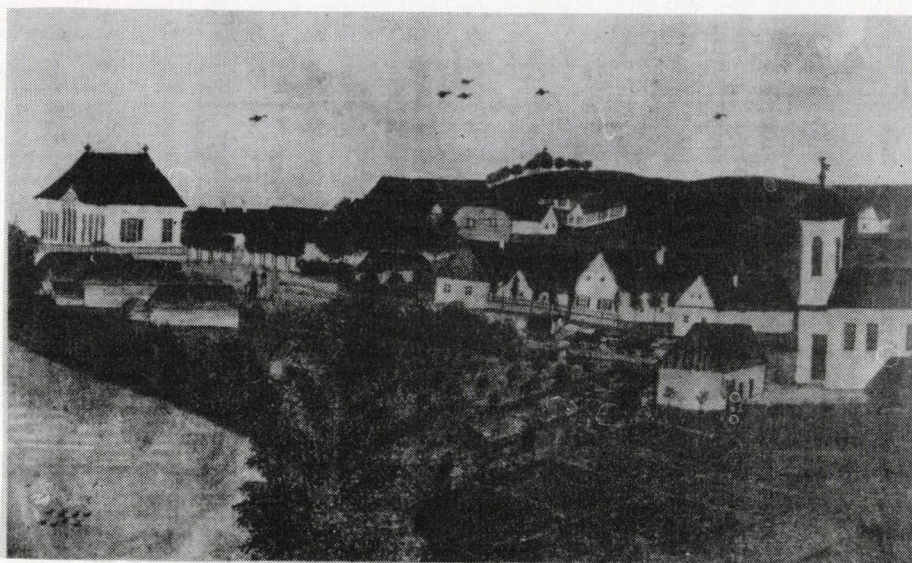
KÉPMELLÉKLETEK



1. Rákoskeresztúr térképe 1783-ban, a II. József-féle első kataszteri felmérés szerint



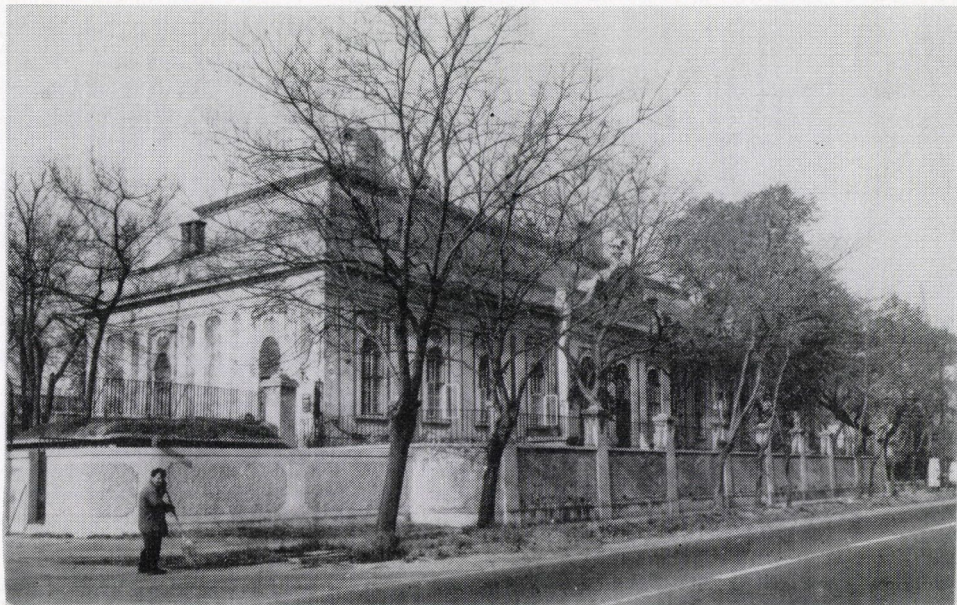
2. Rákoskeresztúr térképe 1828-ból



3. Rákoskeresztúr a XIX. század első felében; ismeretlen festő 1944/45-ben elpusztult festménye. (Vargha Zoltán: Báró Podmaniczky János életrajza c. könyvéből.)



4. A kastély mai képe



5. A kastély északkeletről, a Pesti útról



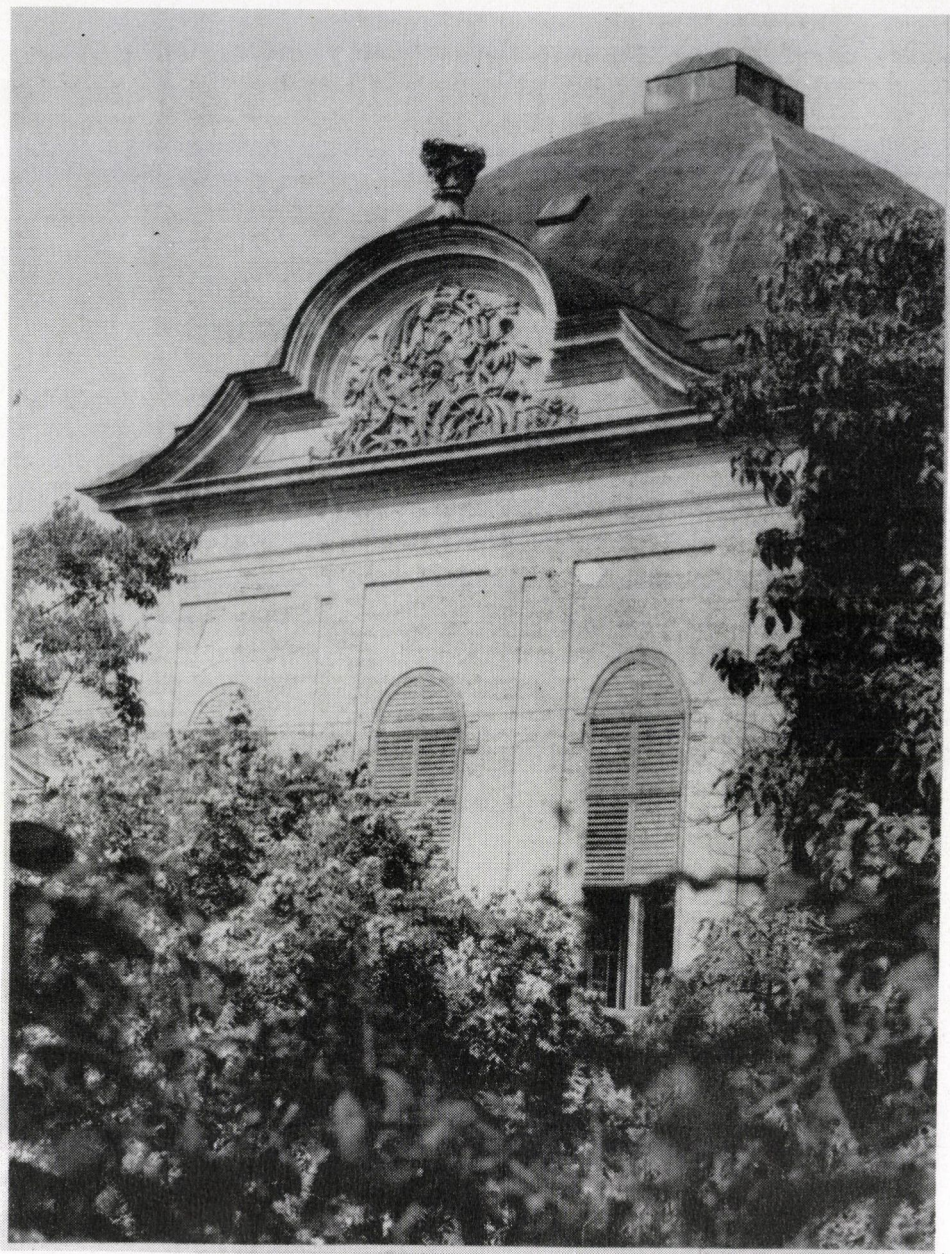
6. A kastély északi (Pesti úti) homlokzata



7. Teraszos előkert a Pesti út felőli oldalon



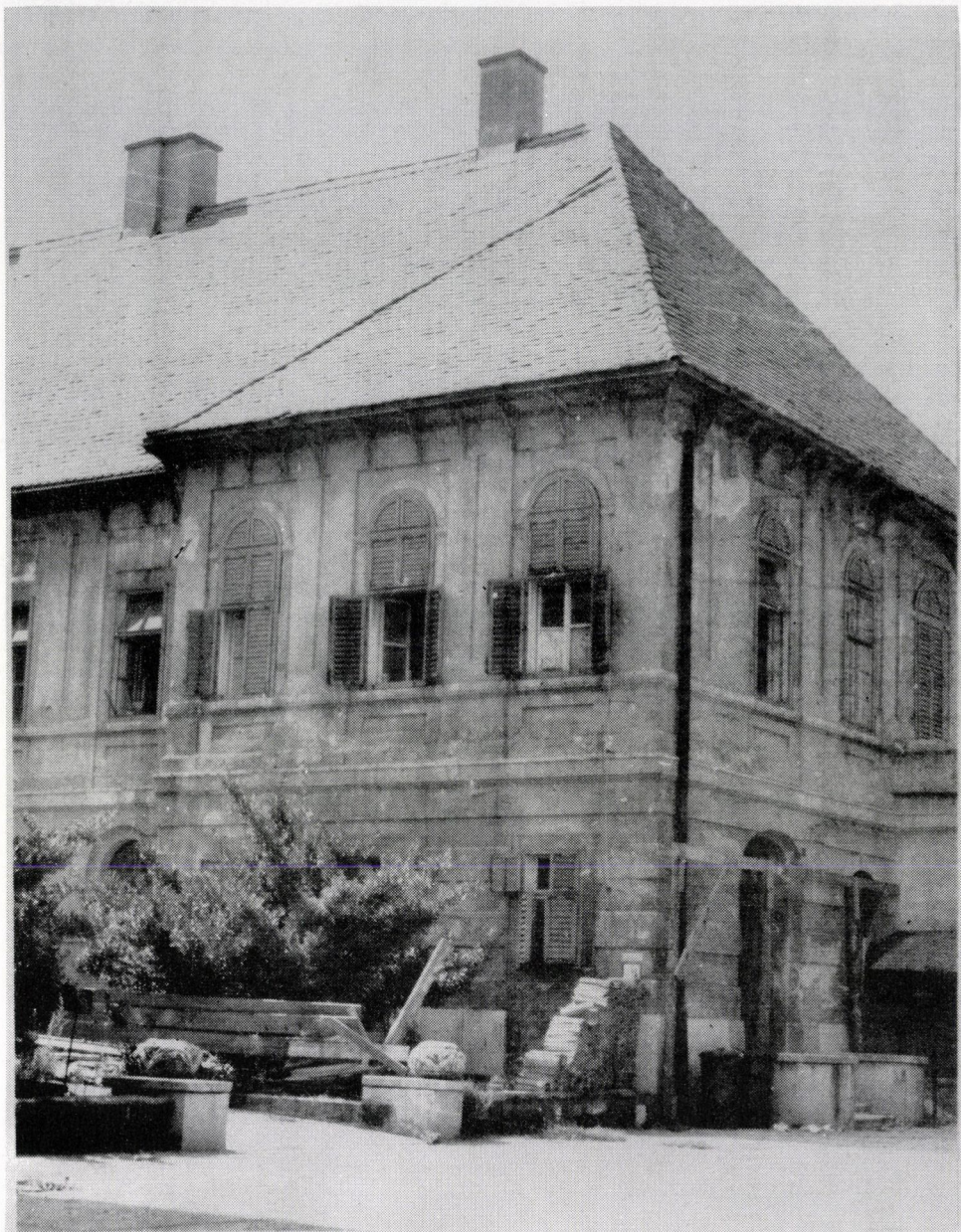
8. A kastély északi (Pesti úti) homlokzata



9. A péceli Ráday-kastély főhomlokzatának középrizalitja

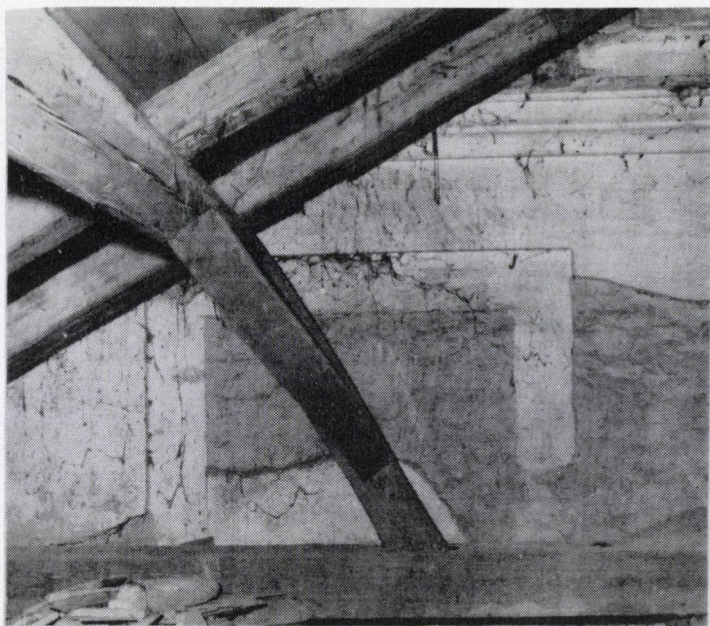


10. A keresztúri kastély északi homlokzatának középrizalitja



11. A péceli Ráday-kastély udvari szárnyának részlete

12.
Architektúra-
maradvány
a keresztúri kastély
főépületének
nyugati zárófalán



13. Architektúra-
maradvány
a keresztúri kastély
főépületének
nyugati zárófalán





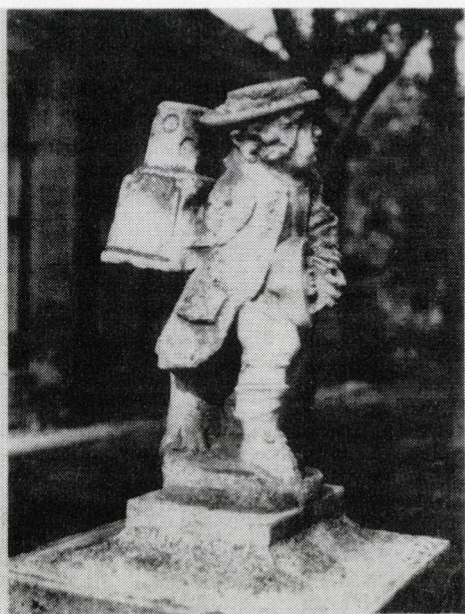
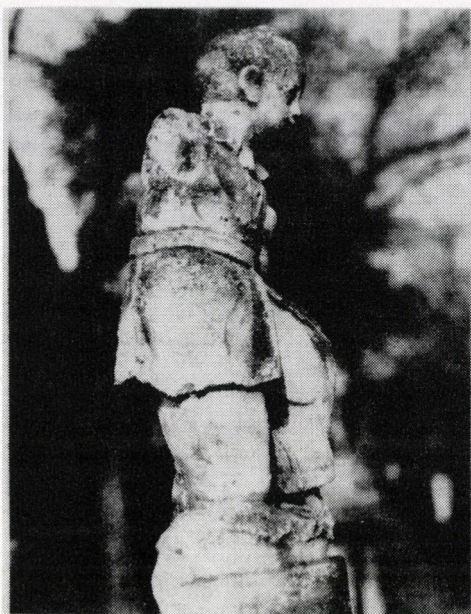
14. Podmaniczky-Osztroluczky-címer a keresztúri kastély
északi oromzatában



15. Podmaniczky-Osztroluczky-címer az aszódi kastély régi szárnyán,
az 1720-as évekből



16-19. A Pesti út felőli kerítés oszlopai a ma is meglévő barokk szobrocskákkal



20-23. A kerítést díszítő szobrok

24.

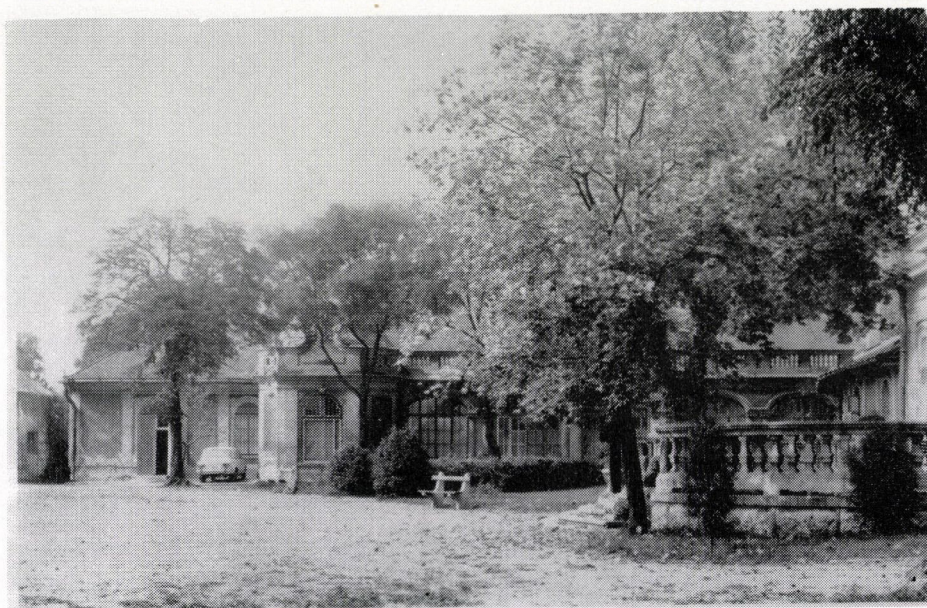
Az ötödik — ma már hiányzó — szobrocska
1961-ben



25. A kastély kerti (déli) homlokzata 1953-ban.
Magyar Foto, Seidner Zoltán felvétele



26. A kastély főépülete a kert felől



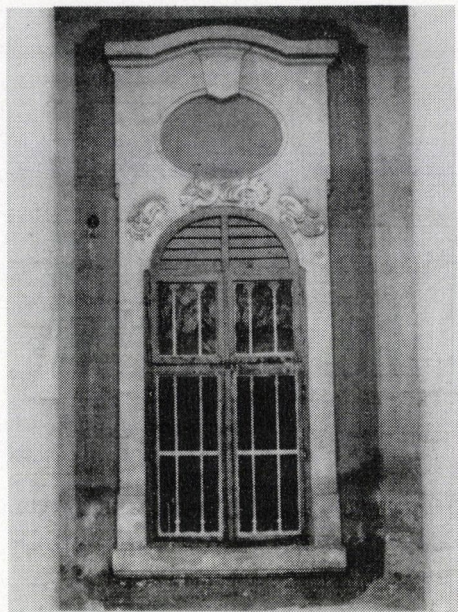
27. A melléképület a kert felől



28. A főépület kert felőli bejárata 1954-ben



29. A főépület kert felőli bejárata



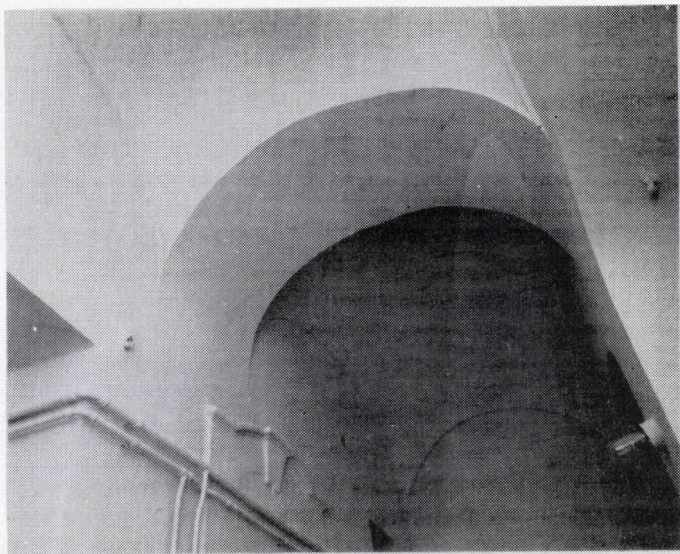
30. Ablak a főépület kerti oldalán



31. A melléképület hátsó — nyugati — homlokzata

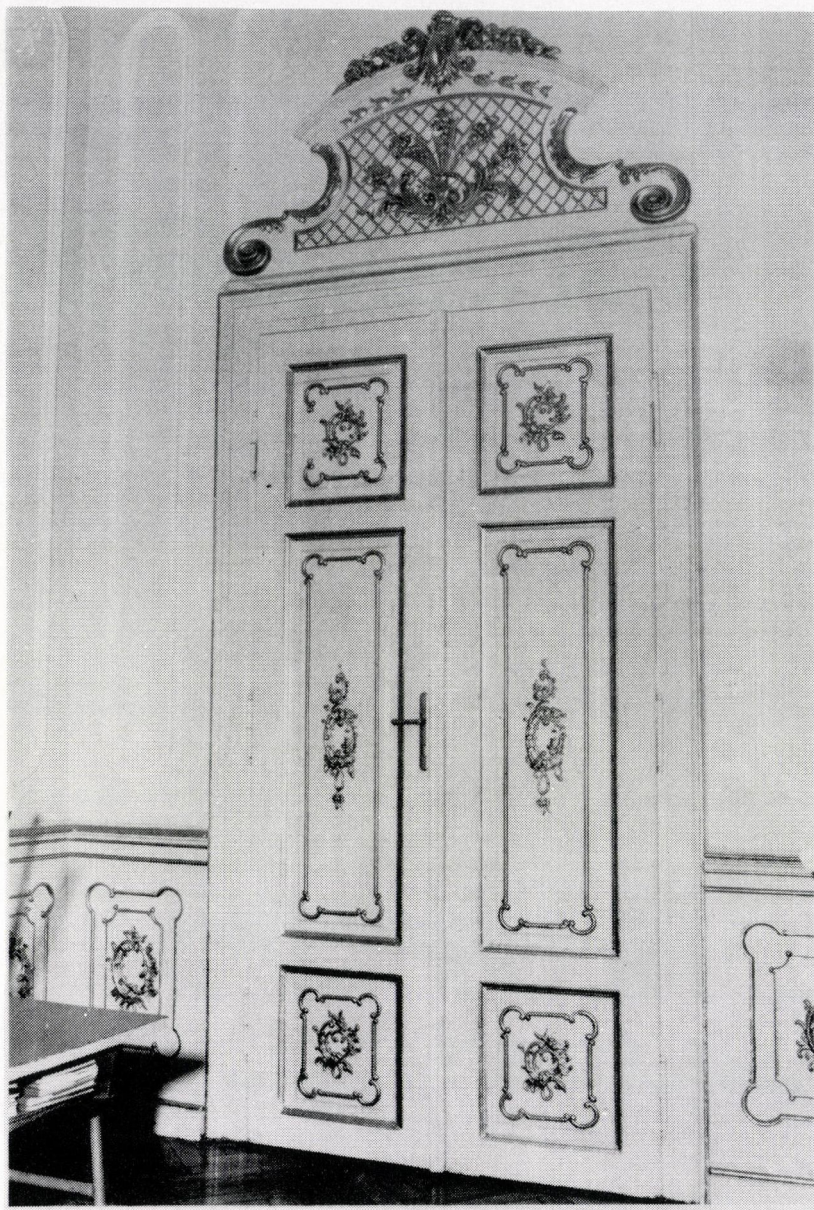
32.

Az egykori tornác
(08) boltozata a fő-
épület kerti oldalán



33.

Rokokó-stukkós
mennyezetrészlet
a főépületben (04)



34. Neobarokk ajtó a főépületben (04)



35. A főépület bejáratí csarnokának (016) részlete

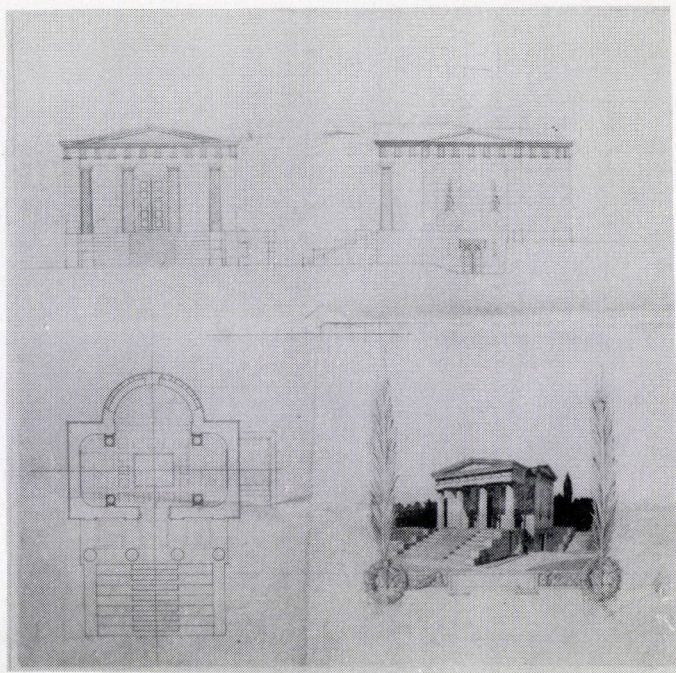


36. A melléképület belsejének (041) részlete

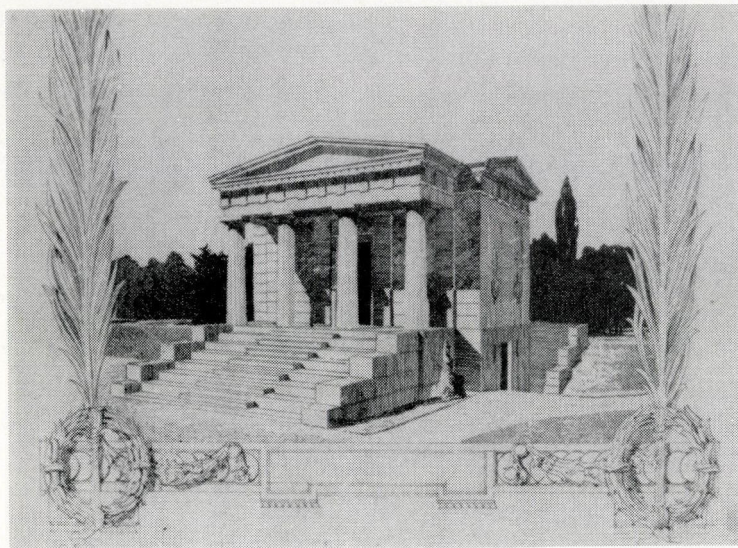


37.
Az egykori istálló — ma
műhely — részlete (048)

38.
Meinig Artúr terve
a Podmaniczky-Vigyázó
mauzóleumhoz.



39. A mauzóleum 1954-ben (Formanek Antal felvétele)



40.
A mauzóleum
tervének részlete



41.
A mauzóleum 1954-ben
(Formanek Antal felvétele)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

1. *Haraszthy Gyula*: A 130 éves Akadémiai Könyvtár. Bp. 1956. 23 p.
2. *Berlász Jenő* – *Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár múltja és jelene. Bp. 1956. 30 p.
3. *Csapodi Csaba*: A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. A pannonhalmi könyvtár a XI. században. Bp. 1957. 13 p.
4. *Berlász Jenő*: Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása. Bp. 1957. 21 p.
5. *Haraszthy Gyula*: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései. Bp. 1958. 16 p.
6. *Gergely Pál*: Arany János és az Akadémia Könyvtára. Bp. 1958. 8 p.
7. *Moravek, Endre*: Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen. Wien, 1957. 16 p.
8. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója. Bp. 1958. 14 p.
9. *Gergely Pál*: Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában. Bp. 1958. 11 p.
10. *Csapodi Csaba*: Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1958. 18 p.
11. *Moravek Endre*: Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából. Bp. 1958. 12 p.
12. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: A központi folyóirat címjegyzék kérdései. Bp. 1959. 44 p.
13. *Csapodi Csaba*: L'avenir des périodiques scientifiques. La Haye, 1958. [2] p.
14. *Fülöp[ne] Csanak Dóra*: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. 1826–1849. Bp. 1959. 29 p.
15. *Moravek, Endre* – *[Weger] Veger, Imre*: Kratkij szlovar' vengerszkih bibliograficeszkih terminov i szokraszenij. Bp. 1959. 48 p.
16. *Csapodi, Csaba*: Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek. Wien, 1959. 11 p.
17. *Csapodi Csaba*: A proveniencia elve a könyvtárban. Bp. 1959. 14 p.
18. *Rásonyi László*: Stein Aurél és hagyatéka. Bp. 1960. 40 p. 1 t.
19. *Sáfrán Györgyi*: Arany János és Rozvány Erzsébet. Bp. 1960. 178 p. 11 t.
20. *Rózsa György*: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban – Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO. Bp. 1960. 19 p.
21. *Gergely Pál*: Pápai Páriz–album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 9 p.
22. *Gergely Pál*: Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 15 p.
23. *Sarlóska Vince Ernő*: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. Bp. 1961. 14 p.
24. *Csapodi Csaba*: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? Bp. 1961. 25 p.
25. *Moravek, Endre* – *Weger, Imre*: Abbreviaturae cyrillicae. Bp. 1961. 138 p.
26. *Rásonyi László*: A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai. Bp. 1962. 19 p.

27. *Tőkés László*: Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyv gyűjteménye és fotolaboratóriuma. Bp. 1962. 13 p.
28. *Fráter Jánosné*: „Nemzeti részvét emelte”. 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját. Bp. 1962. 14 p.
29. *Büky Béla*: Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1962. 24 p.
30. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 2. Instituta scientifica. Bp. 1962. VI, 278 p.
31. *Méreiné Juhász Margit*: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban. Bp. 1963. 65 p.
32. *Rózsa, [György] George*: The documentation of science organization as an emerging new branch of scientific information. Bp. 1962. 13 p.
33. *Gergely Pál – Molnár Zoltán*: Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma. 1840–1960. Bp. 1962. VI, 377 p.
34. *Csapodi Csaba*: Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye? Bp. 1963. 18 p.
35. *Tőkés László*: A mikrokártya és a kutatók. Bp. 1963. 18 p.
36. *Büky Béla – Csengeryné Nagy Zsuzsa*: Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz. Bp. 1963. 15 p.
37. *Gergely Pál*: Az Akadémia szerepe a Nemzeti Színház létrehozásában. Bp. 1963. 9 p.
38. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 3. Instituta paedagogica. Bp. 1963. VI, 377 p.
39. *György, [József] Josef*: Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Bp. 1963. 29 p. 12 t.
40. *Rózsa György*: Részvételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban. Bp. 1964. 17 p.
41. *Csapodi Csaba*: Beatrix királyné könyvtára. Bp. 1964. 26 p.
42. *Rózsa György*: Hagyomány és korszerűség: az Akadémiai Könyvtár távlati fejlesztéséről. Bp. 1964. 13 p.
43. *Büky Béla*: A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témamegoszlási statisztikák készítése és alkalmazása. Bp. 1964. 16 p.
44. *Csapodi, Csaba*: Conservation of the Manuscript and Old Book Collections at the Library of the Hungarian Academy of Sciences: methods and results. (1949–1964). Bp. 1965. 48 p. 16 t.
45. *Fráter Jánosné*: Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből. (1865–1875). Bp. 1965. 59 p. 7 t.
46. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 1. Instituta rerum publicarum. Bp. 1965. 621 p.
47. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 7. Instituta communicationis. Bp. 1966. XXII, 355 p.
48. *Sáfrán, Györgyi*: Lettres de Romain Rolland à Marianne Czeke dans la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie. Bp. 1966. 195 p. 4 t.

49. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 4. Religio. Bp. 1966. XVIII, 211 p.
50. *Rózsa [György] George*: Some considerations of the role of scientific libraries in the age of the scientific and technical revolution. — An essay and approach to the problem. Bp. 1970. 25 p.
51. *Simon Mária Anna*: A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtári hálózata. Bp. 1966. 52 p.
52. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése 1854–1949. Bp. 1966. 61 p. 3 t.
53. *Csapodi Csaba*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye. Bp. 1967. 34 p.
54. *H[aranginé] Boros Vilma*: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története. Bp. 1967. 57 p. 5 t.
55. *György József*: Az Akadémia Könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói. Bp. 1968. 25 p.
56. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai. Bp. 1968. 50 p.
57. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 6. Instituta oeconomica. Bp. 1969. XIX, 556 p.
58. *Szelei László*: A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1970. 60 p.
59. *Sz[abóné] Garai Judit — Ujhelyi Gabriella*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története. — Ocserki isztorii knigoobmena Biblioteki Vengerszkoj Akademii Nauk sz ruszszkimi szovetszkimi bibliotekami. Bp. 1970. 46 p.
60. *Molnár Imre*: Peremlyukkártyás dokumentációs rendszerek létesítése kutatóintézeti könyvtárban. Bp. 1970. 134 p.
61. *H[aranginé] Boros Vilma*: Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról. 1866–1891. Bp. 1971. 148 p.
62. *Apor, [Éva] Eve*: The Persian manuscripts of the Vámbéry-bequest. Bp. 1971. 19 p. 1 t.
63. *Gergely Pál*: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa. Bp. 1971. 97 p. 8 t.
64. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 8. Instituta sanitatis publicae. Instituta caritatis. Instituta varii generis. Bp. 1971. XXI, 559 p.
65. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományos kutatás szolgálatában. Bp. 1971. 232 p. 2 t.
66. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 5. Instituta ad artes litteraturamque spectantia cum siglis periodicorum additis. Bp. 1972. XIX, 477 p.
67. *Vitályos László — Orosz László*: Ady-bibliográfia 1896–1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp. 1972. XXV, 425 p.
68. *Botka Ferenc*: Magyar szocialista irodalom oroszul 1921–1945. Bibliográfia. — Vengerszkaja szocialiszticeszkaja literatura na ruszszkom jazúke 1921–1945 gg. Bibliograficeszkij obzor. Bp. 1972. XIII, 127 p. 9 t.

69. *Szentgyörgyi Mária*: Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián. 1831–1945. Bp. 1973. 170 p.
70. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai. 1854–1949. Bp. 1974. 430 p.
71. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. 1. köt. Bp. 1976. 360 p.
72. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. 2. köt. [Térképek]. Bp. 1976. 24 t.
73. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. A – L. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 473 p.
74. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. M – R. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 475–846. p.
75. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. S – Z. Repertórium 1840–1970. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. A repertóriumot összeáll. *Pétervári Lászlóné és Sz[abóné] Garai Judit*. Bp. 1975. 847–1242. p.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

Új sorozat

- 1 (76). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársainak szakirodalmi munkássága 1950–1975. Bibliográfia. Összeáll. *Fekete Gézné*. Bp. 1976. 80 p.
- 2 (77). Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. [Cikkgyűjtemény.] Bp. 1976. 62 p.
- 3 (78). *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikum állománya az 1970-es években. Bp. 1977. 78 p.
- 4 (79). *Vitályos László*: Ady-Léda-Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához. Bp. 1977. 164 p.
- 5 (80). Scientia et virtus. Un commentaire anonyme de la Consolation de Boèce. Introduit et publié par *Sándor Durzsa*. Bp. 1978. 87 p.
- 6 (81). *Rozsonдай Marianne*: Anton Koberger működése és a Koberger-kötések. Bp. 1978. 148 p. 75 t.
- 7 (82). *Körmendy Kinga*: A Knauz-hagyaték kódextörédei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. (Előkészületben)

Felelős kiadó: az MTA Könyvtárának főigazgatója

Szerkesztette: dr. Jász István

Alak B/5 — Terjedelem: 7,35 A/5 ív

Megjelenés 1979 — Példányszám 800

Készült az MTA Könyvtára házi

sokszorosító részlegében

Ára: 16, - Ft